

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра економічної безпеки та фінансових розслідувань

ВАЦЛО Володимир

Служба фінансових розслідувань: іноземний досвід і вітчизняні реалії /
Financial Intelligence Service: Foreign Experience and National Reality

спеціальність: 026 – Правоохоронна діяльність
магістерська програма – Економічна безпека та фінансові розслідування

Магістерська робота

Виконав студент групи
ПДЕБмхм-21
В.В. Вацло

Науковий керівник:
к.е.н., доцент О.М. Карапетян

Магістерську роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.Б. Москалюк**

ТЕРНОПІЛЬ - 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ОСНОВИ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ	
1.1. Економічні злочини: теоретичний модус ознаки та криміналістичний аналіз вчинення.....	їх 7
1.2. Теоретичний еkleктизм фінансових розслідувань у вітчизняній та зарубіжній науці.....	15
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ	
2.1. Економічна злочинність: аналіз причин, динаміки та структури.....	25
2.2. Особливості проведення фінансових розслідувань: міжнародний аспект та можливість імплементації.....	36
2.3. Аналіз напрямів розслідування легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом в Україні.....	43
Висновки до розділу 2.....	57
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ ЩОДО РОЗШУКУ ТА ПОВЕРНЕННЯ АКТИВІВ ТА ПОКРАЩЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ	
3.1. Роль співпраці на національному та міжнародному рівнях у розшуку активів та інструментарій вилучення злочинних доходів.....	59
3.2. Стратегічні орієнтири та шляхи покращення організації фінансових розслідувань в національній практиці.....	82
Висновки до розділу 3.....	103
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	109

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На рубежі тисячоліть діяльність системи з протидії економічній злочинності та злочинам, що формує кримінальну економіку, має невисокий ступінь ефективності. Серед основних причин у даній сфері необхідно звернути особливу увагу на відсутність ефективних механізмів використання фінансової інформації в правоохоронних цілях – фінансових розслідувань.

В якості першочергового завдання, що стоїть перед відомчою наукою, є пошук адекватних інструментів забезпечення економічної безпеки країни.

У цих умовах доцільно скористатися досвідом розвинених країн, в яких злочинність в ринковій економіці проявилася значно раніше, ніж в Україні і де напрацьовані ефективні інструменти її протидії. Цей досвід свідчить про більш інтенсивне і високоорганізоване використання фінансової інформації при виявленні і розслідуванні злочинів найширшого спектру. Проаналізований у магістерській роботі досвід зарубіжних країн свідчить про необхідність застосування в Україні більш ефективних інструментів використання економічних знань при виявленні і розслідуванні економічних злочинів.

Юридична наука за вказаним напрямком в першу чергу ґрунтується на емпіричному матеріалі. У той же час значний пласт злочинності, що розвивається в економічній ніші, сьогодні залишається поза сферою реагування правоохоронних органів. У зв'язку з цим виключно в рамках юридичної науки об'єктивно складно досліджувати види злочинності, особливо в тих аспектах, де є потреба у їх економічному аналізі.

На Заході одним з напрямків в сфері економічних наук є вивчення економічної і фінансової складової організованого злочинного діяльності. На цьому напрямку внесок в науку внесли: Г. Беккер, Д. Стіглер, Дж. М. Б'юкенен, В. Ландс, М. Олсон, Г. Таллок. У той же час комплексна розробка організаційних і методичних проблем дослідження фінансової інформації в діяльності правоохоронних органів відсутня. У західній науці такий аналіз

здійснюється в рамках міждисциплінарної науки «фінансові розслідування і судовий облік», де істотний внесок внесли американські та англійські вчені Дж. Меннінг, Дж. Медінгер, Г. Давіа, Г. Болонья, Дж. Уеллс і ін. Комплексний аналіз можливостей використання зарубіжного досвіду фінансових розслідувань в діяльності вітчизняних правоохоронних органів на науковому рівні фактично відсутня.

Фрагментарні аналіз фінансових розслідувань та різні їх аспекти досліджені у роботах українських вчених та законотворців, зокрема, у працях: А. Бузницького, О. Дрозда, Д. Сушко, А. Тітко, В. Чернея, С. Шепетько та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування і розробка теоретичних основ, пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення механізмів фінансових розслідувань, що дозволяють підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів на основі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду дослідження фінансової інформації на стадіях виявлення і розслідування злочинів.

Відповідно до мети магістерської роботи були поставлені і вирішені наступні завдання:

- визначити сутнісні ознаки та провести криміналістичний аналіз економічних злочинів: їх вчинення
- дослідити теоретичні засади та еkleктизм фінансових розслідувань;
- проаналізувати причини, динаміку та структуру економічної злочинності у вітчизняній практиці;
- розкрити особливості проведення фінансових розслідувань в міжнародному аспекті;
- проаналізувати напрями розслідування легалізації доходів одержаних злочинним шляхом;
- дослідити роль співпраці на національному та міжнародному рівнях щодо розшуку активів;
- визначити стратегічні орієнтири та шляхи покращення організації фінансових розслідувань у вітчизняній практиці.

Об'єктом дослідження є інструменти та методи проведення фінансових розслідувань.

Предметом дослідження є сукупність організаційних і економічних відносин, пов'язаних із застосуванням інструментів та методів проведення фінансових розслідувань у вітчизняній практиці.

Методи і методологічні основи дослідження. В ході дослідження використовувався системний підхід до вивчення поставлених проблем, застосовувалися методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, а також такі прийоми дослідження, як угруповання, деталізація, порівняння, економіко-статистичні методи. Одним з ключових приватних методів дослідження виступає аналіз та узагальнення практичної діяльності по дослідженню фінансової інформації при боротьбі зі злочинністю.

Теоретичну та інформаційну базу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері фінансів і фінансового контролю, економічної безпеки, економічного аналізу, криміналістики. В процесі проведення дослідження використовувалися аналітичні та методичні матеріали щодо використання економічних знань в практиці виявлення і розслідування злочинів. В роботі використовувалися дані Державної служби статистики України, Державної служби фінансового моніторингу України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, результати власних досліджень, отримані в ході узагальнення та аналізу практики використання економічних знань при боротьбі зі злочинністю.

Наукова новизна дослідження полягає в формуванні цілісної системи знань щодо побудови ефективного механізму фінансових розслідувань, що складається із певних організаційних форм та методів, інструментів та важелів, систем забезпечення та контролю, що забезпечують діяльність спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів щодо дослідження фінансової інформації з метою виявлення і розслідування злочинів

Практичне значення виконаного дослідження полягає в тому, що сформульовані в магістерській роботі пропозиції щодо застосування

інструментів і методів фінансових розслідувань в діяльності правоохоронних органів дозволять підвищити їх ефективність в сфері протидії організованій злочинності.

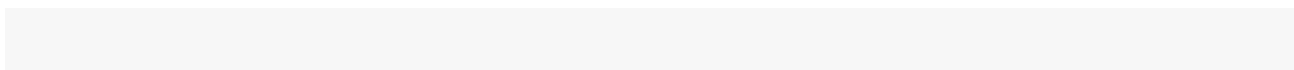
Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі «Теоретико-концептуальні засади економічної злочинності та основи фінансових розслідувань» розкрито економіко-правові засади фінансових розслідувань в сфері наукового аналізу та визначено теоретичні засади їх функціонування.

У другому розділі «Практичний аналіз методики розслідування економічних злочинів» всебічно проаналізовано причини, динаміку та структуру економічної злочинності та особливості розслідування економічних злочинів у вітчизняній та зарубіжній практиці.

У третьому розділі «Стратегічні напрямки міжнародної співпраці щодо розшуку та повернення активів та покращення організації фінансових розслідувань» обґрунтовано низку прикладних пропозицій щодо попередження та протидії легалізації доходів, їх розшуку та повернення на основі міжнародного досвіду.

Основний зміст магістерської роботи викладено на 108 сторінках. Робота містить 4 аналітичних таблиці та 3 рисунки. Список використаних джерел складається із 78 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ОСНОВИ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

1.1. Економічні злочини: теоретичний модус та криміналістичний аналіз їх вчинення

У контексті даної проблематики слід зауважити, що ознаки злочину характеризують різні сторони і явища які відображають, а тому їх виявлення та конкретизація є пріоритетним завданням у здійсненні виявлення та розслідування економічних злочинів. З настанням нових економічних умов виникли нові способи механізмів злочинних діянь у сфері економіки.

Зацікавленість науковцями проблемою економічної злочинності та складність її розв'язання викликана тим, що у вітчизняній літературі існує чимала кількість визначень злочинів у сфері економіки. Розмаїття тлумачень даного явища зустрічається на сторінках багатьох науковців, зокрема виділяють «злочини у сфері економіки», «економічні злочини», «тіньова економіка», «кримінальна економіка», «економічна злочинність» та інші. Досить часто дані поняття є схожими за змістом, однак мають місце спроби доведення різної природи явищ даних термінів. Зокрема, О. Яковлев розглядав економічний злочин як майновий і корисливий злочин, а також злочин у сфері економіки, автор зазначає, що економічна злочинність характеризується сукупністю корисливих зазіхань на власність, порядок управління народним господарством, що вчиняється особами, які займають певні соціальні позиції в структурі економіки. На думку С. Кравчука усі ці поняття мають різний спектр вчинення протиправних діянь. Так, злочини у сфері економіки, як стверджує автор, це переважно господарські злочини, які вчиняються в різних сферах; економічна злочинність полягає у вчиненні злочинів у сфері господарської діяльності, в тому числі із використанням службового становища. До злочинів економічного характеру С. Кравчук відносить діяння, які пов'язані із спричиненням матеріальної шкоди чи отримання матеріальної вигоди.

Виявлення ознак економічного злочину з точки зору кримінології пов'язане із особливостями поняття економічної злочинності як негативного явища. Засновником теорії економічної злочинності є Е. Сатерленд, який вперше ввів поняття економічного злочину і називав його «білокомірцева злочинність». Найважливішою ознакою цього автор називає зловживання владою з метою злочинного збагачення. Досліджуючи службове становище та соціальний статус злочинця Е. Сатерленд дав визначення «білокомірцевої» злочинності: «це антисупільна, спрямована на збагачення поведінка осіб, які посідають соціально престижне місце в суспільстві та в рамках своєї професійної діяльності діють таким чином, що при одночасній законослухняній поведінці решти осіб вони зловживають суспільною довірою, якою користується інша група» [5].

С. Кравчук стверджує, що економічна злочинність – це злочини, вчинені в економічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень. Науковець виділяє вісім сутнісних ознак притаманних економічній злочинності:

- має триваючий характер;
- характеризується високою латентністю;
- складається з кримінально карних діянь суб'єктів господарювання;
- посягає на порядок управління економікою;
- вчиняється фізичними особами (це пояснюється тим, що згідно кримінального законодавства суб'єктом злочину може бути лише фізична особа);
- має тісний зв'язок із організованою злочинністю, корупцією та тіньовою економічною діяльністю;
- формує напівкримінальний менталітет у громадян держави;
- спричиняє значні збитки державі, суспільству чи окремим громадянам [1].

Д. М. Харко у своїй праці «кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України» виділяє такі особливості економічної злочинності:

- є видом злочинності, який застосовується переважно масовано, відповідно завдає масової шкоди;
- охоплює різні зловживання економічної влади;
- вчиняється в процесі професійної діяльності влади менеджера;
- має множинність епізодів вчинення злочину;
- вчиняється як фізичними так і юридичними особами;
- є більш складним соціально-економічним феноменом, аніж традиційна злочинність;
- має латентний характер;
- спричиняє суттєву економічну шкоду інтересам держави [5].

Фактором, який приваблює злочинців до здійснення економічного злочину виступає розвиток кризових ситуацій в економіці, а також не слід ігнорувати факт боротьби за економічну владу, що дає можливість розширення застосування кримінальних способів заволодіння такою та здійснення протиправних діянь у сфері економіки.

У криміналістичній літературі виділяють ряд протиправних діянь, які складають економічні злочини. До таких належать: порушення антидемпінгового законодавства (що вказує на злочини, пов'язані із порушенням правил вільної конкуренції); шахрайство, випуск недоброякісної продукції (злочини, які порушують права споживачів); шахрайство з цінними паперами, бухгалтерською документацією, фіктивне банкрутство, використання підроблення банківських документів (злочини, які ґрунтуються на зловживанні інвестиціями, депозитним капіталом, які завдають значні збитки акціонерам, кредиторам, тощо) [5].

Економічні злочини мають надзвичайно складний механізм здійснення, а отже і складний механізм їх виявлення та розслідування. Механізм злочину являє собою систему процесів взаємодії всіх учасників злочину між собою і

навколишнім середовищем, що приводить до утворення криміналістично значущої інформації про злочин, його учасників та результати. Механізм злочину містить відомості про те, яким чином здійснено той чи інший злочин у сфері економіки. Особливість вчинення економічного злочину полягає в тому, що предметом такого протиправного діяння виступає майно як капітал, а тому має місце підвищена організованість та використання специфічних способів поведінки.

Ще однією із особливостей вчинення економічних злочинів можна вважати той факт, що злочинні діяння вчиняються під виглядом різного роду цивільно-правових угод, а тому ззовні вони мають вигляд цілком законних господарсько-фінансових операцій [3].

Для прикладу розглянемо механізм здійснення економічних злочинів у бюджетній сфері. Криміналістичний аналіз дає підстави виділити чотири технології вчинення економічних протиправних діянь у даній сфері:

1. злочини, пов'язані із шахрайським заволодінням бюджетними коштами;
2. злочини, пов'язані із заволодінням бюджетними коштами службовими особами бюджетних установ при розпорядженні ввіреним майном в ході здійснення поточної господарської та управлінської діяльності;
3. злочини, пов'язані із одержанням службовими особами хабарів, укладанням та виконанням невігідних контрактів, при здійсненні державних закупівель;
4. злочини, пов'язані із зловживанням службовим становищем або перевищенням службових повноважень при одержанні чи розпорядженні бюджетними коштами;

Дані діяння можуть кваліфікуватись як шахрайство, або як привласнення розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, це залежить від суб'єкта злочину та його умислу [4, с. 979].

Злочини у бюджетній сфері, зокрема у сфері державних закупівель, є одним із найбільш відомих загалом злочинів, і який несе значну шкоду суспільству та державі в цілому. Так, злочини в даній сфері спрямовані на

незаконне заволодіння державними коштами, а тому злочинцями в даному економічному злочині виступають державні службовці – розпорядники бюджетних коштів, і працюють такі у змові із суб'єктами господарської діяльності. Механізм здійснення даного виду злочину передбачає ряд протиправних дій, серед них:

- закупівля товарів у кількості, яка не відповідає потребам;
- проведення конкурсних торгів із залученням підставних осіб;
- отримання винагороди керівниками установ за надання необґрунтованої переваги під час вибору переможця тендера;
- внесення завідомо неправдивих відомостей до фінансово-бухгалтерських документів.

Для здійснення вищевказаних операцій здійснюється комплекс дій, які в кінцевому результаті призводять до незаконного збагачення за рахунок державних коштів.

У криміналістичній літературі комплекс злочинів у сфері економіки розглядається як певна технологія злочинного збагачення в якій виділяють основні і вторинні злочини. До основних економічних злочинів відносять ті, які вчиняються безпосередньо з метою заволодіння чужими коштами чи іншим майном. Вторинними економічними злочинами слід вважати ті, які безпосередньо не надають матеріальної вигоди злочинцю, однак є способом вчинення основного злочину чи його приховування. За своєю сутністю злочини у сфері економіки спрямовані на заволодіння коштами та іншими цінностями і пов'язані із порушеннями законодавчо встановлених норм. Згідно Кримінального кодексу України до злочинів у сфері економіки, зокрема основних, можна віднести шахрайство, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, тоді як до вторинних економічних злочинів належать легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, а також фіктивне підприємництво [2].

Кримінальний кодекс України не містить окремої структурної складової – розділу, який би мав назву «Економічні злочини» чи «Злочини у сфері

економічної діяльності». Статті, якими передбачено кримінальну відповідальність за економічні злочини, містяться у Розділі VI «Злочини проти власності» та розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності». Всебічний підхід до концептуалізації економічної злочинності в науковій літературі зобразимо за допомогою таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

**Сутнісно-теоретична визначеність дефініції
«економічна злочинність» у науковій літературі***

Автор	Сутнісна визначеність
О. Яковлев	розглядав економічну злочинність та економічний злочин як майновий і корисливий злочин, а також злочин у сфері економіки. Економічна злочинність характеризується сукупністю корисливих зазіхань на власність, порядок управління народним господарством, що вчиняється особами, які займають певні соціальні позиції в структурі економіки.
Е. Сатерленд	антисуспільна, спрямована на збагачення поведінка осіб, які посідають соціально престижне місце в суспільстві та в рамках своєї професійної діяльності діють таким чином, що при одночасній законослухняній поведінці решти осіб вони зловживають суспільною довірою, якою користується інша група
С. Кравчук	економічна злочинність – це злочини, вчинені в економічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень.
В. Лунєєв	економічні злочини – істотна частина корисливої злочинності, яка безпосередньо пов'язана з економічними відносинами
М. Бойко	пропонує вважати економічну злочинність таким видом злочинності, яка становить спричинену закономірностями розвитку суспільства кримінологічно однорідну сукупність суспільно небезпечних і кримінально-караних проявів господарської діяльності, які посягають на механізм організації національної економіки і вчиняються, як правило, суб'єктами господарської діяльності – фізичними особами або службовими особами юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності – у процесі здійснення ними фактичної чи фіктивної господарської діяльності через порушення порядку її здійснення з метою отримання економічної вигоди.
М. Харко	визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України» виділяє таку її особливість: є видом злочинності, який застосовується переважно масовано, відповідно завдає масової шкоди.

*Складено автором самостійно

На думку В. В. Лунєєва, економічні злочини – істотна частина корисливої злочинності, яка безпосередньо пов'язана з економічними відносинами. Вчений підкреслює, що кримінологічне розуміння цієї групи діянь у взаємозв'язку з кримінальним правом ще більш не визначене, ніж сама корислива злочинність.

Проте економічні злочини виділяються у самостійну групу, оскільки для цього є всі підстави – економічні, соціальні, кримінологічні і навіть політичні [12]. В. В. Лунєєв, посилаючись на думку Є. Є. Дементьєвої, вказує такі шість ознак економічної злочинності:

- 1) здійснюються в межах професійної діяльності;
- 2) здійснюються в межах та під прикриттям законної економічної діяльності;
- 3) мають корисливий характер;
- 4) мають тривалий систематичний розвиток;
- 5) спричиняють шкоду економічним інтересам держави, приватного підприємництва та громадян;

6) вчиняються юридичними і фізичними особами від імені та в інтересах підприємства [12]. Критично аналізуючи запропонований підхід, В. В. Лунєєв визначає сутність економічної злочинності в країнах із ринковою економікою: її складають злочини, які вчиняються корпораціями проти державної економіки, проти інших корпорацій, службовцями корпорацій проти самої корпорації, корпораціями проти споживачів. Проте вчений зазначає відсутність кримінальної відповідальності юридичних осіб в інших країнах [12]. Отже, логічним висновком, виходячи з підходу В. В. Лунєєва щодо сутності економічної злочинності, може бути висновок про необхідність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб. Такий підхід навіть самим вченим визначається неоднозначно.

Разом із тим на підтримку заслуговує врахування основного безпосереднього об'єкту злочинів у сфері економіки, що не дозволяє застосувати широке значення таких злочинів, тим самим необмежено розширюючи межі їх кримінально-правової і кримінологічної характеристики. А. М. Бойко пропонує вважати економічну злочинність таким видом злочинності, яка становить спричинену закономірностями розвитку суспільства кримінологічно однорідну сукупність суспільно небезпечних і кримінально-караних проявів господарської діяльності, які посягають на механізм організації

національної економіки і вчиняються, як правило, суб'єктами господарської діяльності – фізичними особами або службовими особами юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності – у процесі здійснення ними фактичної чи фіктивної господарської діяльності через порушення порядку її здійснення з метою отримання економічної вигоди. Тобто до економічних злочинів належать діяння, які посягають на механізм організації національної економіки у процесі господарської діяльності й спрямовані на отримання економічної вигоди через порушення порядку здійснення господарської діяльності [18]. Відмінна риса економічних злочинів полягає в тому, що їх скоюють спеціальні суб'єкти – посадові і матеріально відповідальні особи, а не сторонні для об'єкта керування люди, включені в систему економічних відносин, на які вони посягають [14].

Підсумовуючи різні погляди науковців щодо ознак та особливостей економічної злочинності можна дати таке визначення економічним злочинам: «економічний злочин – це протиправна дія, яка вчиняється у сфері економіки із зловживанням влади, що посягає на порядок здійснення економічного управління та має на меті одержання економічної вигоди». З огляду на дане визначення поняття економічного злочину можна виокремити такі основні його ознаки:

- характеризується зловживанням влади;
- має майновий характер;
- має високу латентність;
- характеризується використанням як легальної так і нелегальної господарської діяльності.

1.2. Теоретичний еkleктизм фінансових розслідувань у вітчизняній та зарубіжній науці

В даний час термін фінансові розслідування впевнено увійшов у вітчизняний діловий лексикон. Вкладаючи в нього той чи інший зміст, його використовує значну кількість найрізноманітніших суб'єктів. Набув широкого поширення цей термін і в мережі Інтернет, яка є досить об'єктивним вимірником частоти звернень термінів в практичній діяльності. Так, фінансові розслідування за кількістю посилань, які видаються провідними пошуковими системами в зоні Інтернету, практично не поступаються таким термінам, як фінансовий контроль і фінансовий аналіз.

Як видається, введення зазначеного словосполучення в оборот ініційований міжнародними консалтинговими компаніями. Так, досить давно в спектр послуг компаній Великої четвірки в тому чи іншому вигляді входять: незалежні фінансові розслідування і пошук активів, фінансові розслідування і консультації з урегулювання конфліктів, розслідування фінансових махінацій та шахрайства, послуги по боротьбі з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, та ін. Як правило, всі ці види послуг об'єднуються під заголовком фінансові розслідування і їх виконання здійснює спеціально сформований підрозділ – група фінансових розслідувань, або група форензик .

Вивчаючи зміст даних послуг, можна прийти до висновку, що вони пов'язані з тим чи іншим застосуванням економічних знань в цілях протидії протиправним (і в першу чергу – злочинним) зазіханням на власність компаній. Також окремою послугою є проведення економічних досліджень і організація роботи компанії-замовника в сфері усунення ризиків залучення в процеси легалізації злочинних доходів.

У практичній діяльності до фінансових розслідувань зазвичай відносять практику застосування економічних знань правоохоронними органами в боротьбі з економічними злочинами і злочинністю, яка використовує фінансову сферу як джерело (або інструмент) для здійснення інших злочинних посягань. Функціонує Координаційна рада керівників органів податкових (фінансових)

розслідувань країн СНД (КРОПР). При цьому в залежності від структури органів виконавчої влади та особливостей законодавства тієї чи іншої країни СНД до служб податкових (фінансових) розслідувань поряд з правоохоронними відносяться і контролюючі органи.

Положення про Координаційну раду керівників органів податкових (фінансових) розслідувань держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав затверджено Рішенням Ради глав урядів СНД від 30 листопада 2000 р.

Незважаючи на таке активне використання терміну в практичній діяльності, у вітчизняному науковому середовищі термін фінансові розслідування не отримав належного розвитку. У той же час на Заході фінансові розслідування і судовий облік виступають окремою галуззю прикладного наукового знання поряд з криміналістикою, судовою медициною та судовою психіатрією [4, р. 2].

Згідно словниковому варіанту перекладу фінансові розслідування (financial investigations) – це вивчення фінансової звітності та відстеження фінансових операцій, спрямовані на виявлення фінансових порушень і злочинів. Тут під фінансовими злочинами розуміється узагальнююче поняття, що поширюється на різні види незаконних дій, пов'язаних з отриманням, використанням або розподілом фінансових ресурсів, наприклад підробка цінних паперів або грошей, відмивання грошей, шахрайство з кредитними картками, порушення податкового законодавства і т.д.

Аналіз використання даного терміну в науці і практиці розвинених країн (в першу чергу, США) показує, що ключовими словами в цьому визначенні є одержання, використання і розподіл фінансових ресурсів при здійсненні злочинної діяльності. Сюди ж можна додати, що залишився за дужками внесення спотворень в систему фінансового обліку і звітності для вчинення злочину і приховування його слідів.

Відомий експерт у цій галузі Джордж А. Меннінг в анотації до другого видання книги Фінансові розслідування і судовий облік зазначає: Присвоєння і розтрата, хабарництво, шахрайства, фінансування тероризму та відмивання

грошей є одними з найбільш складних злочинів для розслідування. Процес розслідування неможливий без знання економічних галузей законодавства, обліку, фінансів та банківської справи. Правоохоронні органи повинні бути озброєні необхідними засобами для боротьби з фінансовими злочинами ... Фінансові розслідування і судовий облік, розкриваючи механізми здійснення фінансових злочинів і використовуються методи їх виявлення і розслідування, є міждисциплінарну концепцію, поєднуючи облік, фінансовий аналіз і правоохоронну діяльність [4, р. 2].

Економічний стимул виступає головною рушійною силою при скоєнні злочинів (за винятком злочинів на сексуальному ґрунті і чистої етнопреступності). Вміючи працювати з фінансовими слідами, які тягнуться за злочином, правоохоронні органи отримують додаткові інструменти в боротьбі зі злочинністю. Цей постулат використовується при побудові системи правоохоронних органів розвинених країн. У США діяльність правоохоронних органів максимально наближена до фінансової сфери. Так, Міністерство фінансів США поряд з класичними для фінансових відомств завданнями наділене функціями по боротьбі з фінансовими злочинами та фінансуванням тероризму.

У структурі Мінфіну США виділені Служба внутрішніх доходів (Internal Revenue Service, IRS) з мережею підрозділів, що займаються виявленням та розслідуванням фінансових злочинів (IRS Criminal Investigation), і Служба по боротьбі з тероризмом і фінансової розвідки (Office of Terrorism and Financial Intelligence, TFI) .

До Служби по боротьбі з тероризмом і фінансової розвідки Мінфіну США, в свою чергу, входить Мережа по боротьбі з фінансовими злочинами (Financial Crimes Enforcement Network, FinCEN), що відповідає за боротьбу з відмиванням грошей та іншими фінансовими злочинами шляхом відстеження великих або підозрілих фінансових операцій, підтримки бази даних за такими операціями та налагодження обміну такою інформацією між організаціями, які борються з фінансовими злочинами. На сайті Служби внутрішніх доходів

Мінфіну США фінансові розслідування розглядаються в першу чергу як спеціалізований аналіз документів. До них, зокрема, відносяться облікові записи, банківська інформація, дані про нерухомість і т.п. Основне завдання фінансових розслідувань полягає у виявленні та фіксації руху грошей, пов'язаних з процесом злочинної діяльності. Зіставлення фактів, які свідчать, звідки прийшли кошти, хто їх отримав, коли вони були отримані, як збережені або вкладені, може вивести на кримінальну діяльність.

Необхідно відзначити, що зміст, який вкладають американці в поняття фінансові злочини, має дещо розширений в порівнянні зі звичним нам смисловий характер. Це не тільки злочини у фінансовій сфері, а й злочини, що використовують фінансову сферу. Так, в практиці роботи Служби внутрішніх доходів фінансовим злочином вважається фінансова складова наркобізнесу (Narcotics Related Financial Crimes), а директор Мережі по боротьбі з фінансовими злочинами Вільям Фокс вважає, що головне завдання його фінансових аналітиків – допомогти правоохоронним органам виявити фінансову складову брудних грошей [1].

Таким чином, в предмет фінансових розслідувань як спеціалізованого економічного аналізу входить фінансова складова злочинної діяльності. Саме вивчення фінансової складової при належній організації праці і технології може істотно допомогти правоохоронним органам при виявленні і розслідуванні практично будь-якого злочину, яке пов'язане з рухом фінансових ресурсів і залишає сліди у фінансовій інформації.

Фінансова складова кримінальної активності може становити саму суть злочинної діяльності, її спосіб, маскування слідів при вчиненні економічних злочинів, а може мати обслуговуючу функцію – отримання доходу при реалізації товару (торгівля наркотиками, зброєю, людьми і т.д.), його приховування та розміщення (легалізація), надходження коштів для здійснення злочинів (фінансування тероризму, екстремістської діяльності, замовних вбивств, організації незаконних збройних формувань і т.д.).

Обґрунтовуючи міждисциплінарний характер фінансових розслідувань, К. А. Кондратьєва та А. Р. Горюнов розкривають такі їхні аспекти:

економічний – виявлення економічного механізму вчинення порушень, оцінка шкоди наслідків конкретного порушення, розроблення рекомендацій для усунення економічних причин порушень;

юридичний – кваліфікація конкретного порушення, вивчення законодавства щодо уникнення відповідальності за вчинення порушень тощо;

криміналістичний – процес збору, закріплення та вивчення матеріалів (доказів порушень), методологія та методика збору, закріплення й вивчення матеріалів (доказів порушення);

кримінологічний і психологічний – виявлення психологічних особливостей осіб, які вчинили порушення у фінансовій сфері, розроблення відповідних заходів профілактики порушень. На нашу думку, за такого підходу до розгляду фінансових розслідувань втрачається окремий та особливий предмет фінансових розслідувань як наукового напрямку. У концепції К. А. Кондратьєвої та А. Р. Горюнова цей предмет відповідає предметам інших наук. Так, кваліфікація діянь належить до предмета кримінального права; методика збору, закріплення й вивчення доказів – до предмета криміналістики й кримінального процесу; психологічні особливості злочинців – до предмета психології та кримінології. На нашу думку, таке поєднання складових предметів інших наук під гаслом боротьби з фінансовими порушеннями має механічний характер, а отже, користь від цього є сумнівною. Найбільш близьким до поняття фінансових розслідувань як спеціалізованого на виявленні та фіксації фінансової складової протиправної діяльності економічного аналізу є позиція Т. М. Дмитренка. Автор пропонує оригінальну концепцію, що ґрунтується не лише на принципах економічної науки, а й на філософському фундаменті. Згідно з концепцією науковця, предмет фінансових розслідувань – це «вільна й раціональна діяльність людей, що суперечить об'єктивній природі права, етичним, моральним нормам та пов'язана з неправомірним відчуженням власності, створеної працею людини з метою задоволення її потреб». Якщо

виключити з аналізу філософську складову, то саме він позиціонує фінансові розслідування як спеціалізовані економічні дослідження. Водночас методика проведення таких досліджень та її обґрунтування значною мірою втрачаються з огляду на значний пласт філософських категорій, що безпосередньо не стосуються практичних задач спеціалізованого фінансового аналізу. Необхідно також зазначити, що фінансові розслідування недоречно обмежувати неправомірним відчуженням власності. До предмета може належати також фінансова складова інших злочинів. Таким чином, фактично відсутні обґрунтовані аргументи проти зазначеної вище позиції про те, що фінансові розслідування є певним науковим фантомом, який не має життєздатності ні до практики, ні до науки, оскільки явище, що стоїть за ним, ґрунтовно описано та розробляється в межах інших категорій економічних і юридичних наук.

Сутність фінансових розслідувань як практичної діяльності полягає в застосуванні комплексу методичних положень щодо використання знань бухгалтерського обліку, фінансового аналізу, банківської справи та інших прикладних економічних наук для виявлення і фіксації фінансової складової зазначених видів злочинної діяльності.

Науково-методичне забезпечення організації та проведення фінансових розслідувань на Заході має досить високий рівень розвитку і орієнтоване на рішення практичних задач. У Росії сьогодні фактично відсутні сучасні методики аналізу фінансової інформації з метою боротьби зі злочинністю. З злочинністю борються, використовуючи методики документального та фактичного контролю, створені для виявлення розкрадань соціалістичної власності. Ці методики просто не бачать злочини, що здійснюються в інших господарських умовах і іншими злочинцями.

Розробка адекватних методик фінансових розслідувань є важливим і складним справою. Для успішного вирішення поставлених завдань необхідні не тільки адаптація до українських умов зарубіжного досвіду, а й спільні зусилля представників правоохоронних органів, Росфінмоніторингу, Рахункової палати Російської Федерації, Банку Росії, Мінфіну Росії, а також сфери консалтингу і

великих суб'єктів господарювання, що мають практичний досвід у сфері фінансових розслідувань.

Основні завдання щодо здійснення фінансових розслідувань відображені у рисунку 1.1.

Рис. 1.1. Цільові орієнтири та завдання проведення фінансових розслідувань*

*Складено автором самостійно

Фінансові розслідування є надзвичайно складним видом дослідження. По-перше, їх здійснення потребує багаторічного досвіду роботи з фінансовою сферою. По-друге, самостійними зусиллями жодне відомство не в змозі охопити широкий спектр інформації, необхідної для відстеження всіх

фінансових операцій. По-третє, масштабність, різноманітність і мінливість фінансового сектору зумовлюють ускладнення фінансових розслідувань. До предмета фінансових розслідувань як особливого виду аналізу належить фінансова складова злочинної діяльності. Саме вивчення фінансової складової на основі відповідної методики, технології та організації праці може суттєво допомогти правоохоронним органам під час виявлення та розслідування практично будь-якого злочину, пов'язаного з рухом фінансових ресурсів і слідами у вигляді фінансової інформації. Нині фінансові розслідування можуть проводити як уповноважені державні органи, так і приватні організації. Тобто суб'єктами фінансових розслідувань є як представники органів державної влади, так і суб'єкти приватного сектору економіки, зокрема консалтингові компанії. Досить поширеною є така послуга, як форензик, тобто виявлення та зменшення ризиків виникнення шахрайства, незаконних дій та неетичної поведінки у сфері господарської діяльності. Причому оцінюються фінансові втрати, що виникають унаслідок незаконного привласнення та розтрати активів, не вигідних для компанії закупівель і продажів, а також інших фінансових зловживань – з боку контрагентів, керівництва чи працівників, що мають безпосередній негативний вплив на баланс доходів і витрат суб'єкта господарювання. Тобто на корпоративному рівні фінансові розслідування мають чітку прикладну задачу – виявлення фактів шахрайства як серед контрагентів, так і серед працівників організації, оскільки вони можуть спричинити суттєві фінансові втрати, завдати шкоди репутації компанії та порушити економічну безпеку господарюючого суб'єкта. У багатьох західних фірмах під час проведення фінансових розслідувань, серед іншого, здійснюють аудит комп'ютерних систем і забезпечення інформаційної безпеки.

У сучасному суспільстві проведення фінансових розслідувань на державному рівні є одним із найважливіших завдань, які постають перед будь-якою країною, оскільки розвиток технологій призвів до того, що організація потоків грошових коштів може бути налагоджена в будь-якому місці світу за наявності комп'ютера та Інтернету. Основним завданням державних органів,

які займаються фінансовими розслідуваннями, є забезпечення економічної безпеки держави, профілактика, виявлення й попередження злочинів та адміністративних правопорушень, учинених в економічній сфері, у тому числі корупційних правопорушень, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо. Отже, фінансові розслідування – це засоби виявлення та попередження різноманітних зловживань, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, шахрайством, корупційними проявами тощо. Метою застосування фінансових розслідувань є протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, а також незаконному виведенню грошових коштів за межі країни, що негативно позначається на економіці та порушує економічну безпеку держави.

Висновки до розділу 1

По-перше, дослідження даної теми дає змогу дати таке визначення поняття економічного злочину: «економічний злочин – це протиправна дія, яка вчиняється у сфері економіки із зловживанням влади, що посягає на порядок здійснення економічного управління та має на меті одержання економічної вигоди».

По-друге, в процесі вивчення криміналістичного аспекту вчинення економічних злочинів ми намагалися визначитись із складом економічного злочину. Суб'єктом злочину завжди виступає фізична особа, а суб'єктивною стороною завжди є умисел. В залежності від виду злочину це може бути посадова особа органів державної влади, або особа із приватної сфери господарювання. Об'єктом злочину виступає економіка держави. Об'єктивною стороною виступають діяння особи, способи вчинення злочину, в тому числі і застосована техніка.

По-третє, встановлено, що фінансові розслідування – це засоби виявлення та попередження різноманітних зловживань, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, шахрайством, корупційними проявами тощо. Метою застосування фінансових розслідувань є протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, а також незаконному виведенню грошових коштів за межі країни, що негативно позначається на економіці та порушує економічну безпеку держави.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

2.1. Економічна злочинність: аналіз причин, динаміки та структури

До 2010 року облік злочинів у сфері економіки (проти власності, службові, господарські) проводився за правилами спільної вказівки правоохоронних органів 2004 року. Після 2010 року така категорія не фігурує в офіційних даних, наводяться дані за окремими статтями КК України (здебільшого у сфері господарської діяльності). І реформа КПК 2012 року теж вплинула на облікову дисципліну. У середньому порівняно з іншими видами злочинної діяльності питома вага економічних злочинів у загальній структурі злочинності не перевищує 10 %. Дані окремо взятого базового року, оперують кількістю економічних злочинів у 34 тисячі, що відповідає 7 % від загального числа зареєстрованих злочинів (майже 496, 123 тис. злочинів).

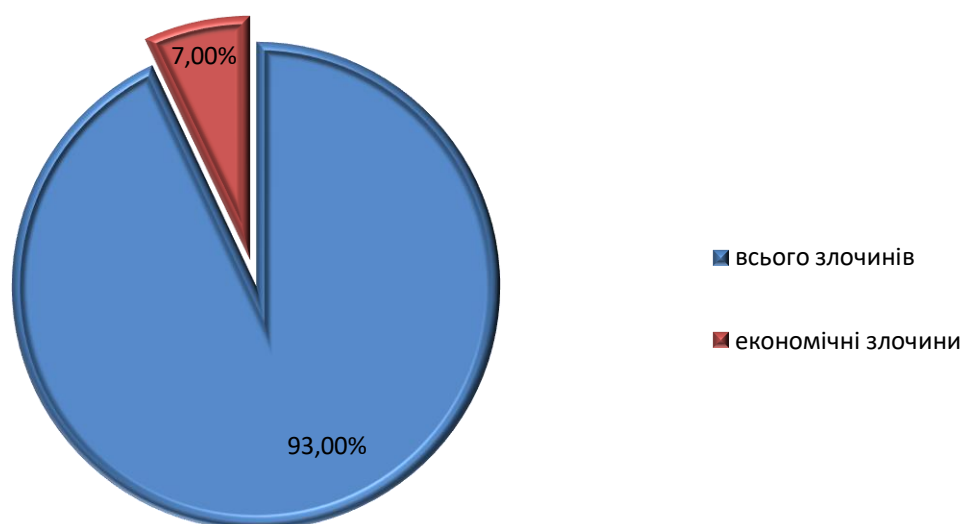

Рис. 2.1. Питома вага економічних злочинів у структурі злочинності в Україні [20]

У судовому порядку їх розглядається ще менше. Інституційна природа економічних злочинів та респектабельний статус «білокомірцевих» злочинців

дозволяє тіньові доходи перетворювати на кримінальні, які, у свою чергу, після процедури відмивання остаточно залишають злочинні схеми латентними.

Про стан основних статей злочинів свідчать дані таблиці 2.1.

Як справедливо вказують І. В. Озерський та І. О. Кащук, висока латентність економічних злочинів характеризується цілою низкою причин. По-перше, виявлення і попередження цілої низки злочинів у фінансово-банківській системі, у зовнішньоекономічній діяльності, та у сфері комп'ютерної інформації представляють велику складність

Процес криміналізації кредитно-фінансової системи багато в чому пояснюється відсутністю ефективного законодавства і контролю над банківськими операціями з боку контролюючих організацій і особливо правоохоронних органів.

Таблиця 2.1.

Порівняльна характеристика зміни показників за основними злочинами в Україні [23]

	Січень–червень	
	2017р.	2016р.
Усього злочинів	317633¹	369644²
із них		
тяжкі та особливо тяжкі	114360	125488
очевидне умисне вбивство (та замах)	834	1041
умисне тяжке тілесне ушкодження ³	1050	1235
згвалтування (та замах)	144	229
крадіжка	160102	194347
грабіж	9315	13364
розбій	1599	2111
хабарництво ⁴	1557	1453
шахрайство ⁵	25583	31068
привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	6215	5354
незаконний обіг зброї ⁶	4468	4279
незаконне заволодіння транспортним засобом	4442	5928

Одержала поширення практика замовлених вбивств осіб. Відбувається проникнення в банківський персонал злочинців. Почасти цим пояснюється відкликання за останній період майже в тисячі кредитних організацій ліцензій на право ведення банківських операцій. Посиленню криміногенності кредитно-фінансової системи сприяє налагодження контактів фінансово-промислових груп з лідерами злочинних співтовариств, що можуть і залякати, і усунути осіб, здатних на співробітництво з органами правопорядку. По-друге, в умовах заплутаності системи обліку і контролю стає ускладненим (а то і взагалі неможливим) установлення каналів і способів розкрадання державного й іншого майна. Диспропорції і протиріччя є наслідком непродуманих, а часом і навмисних злочинних дій з боку керівних посадових осіб. Стрімке відмовлення від принципів планового ведення господарства при невідповідності альтернативного механізму планово-розподільної діяльності, власне кажучи, відкритий доступ до колосальних фінансових і матеріальних ресурсів різного роду шахраям з числа працівників держапарату. Простежити за їхніми діями, а тим більше довести їх злочинні діяння практично неможливо. По-третє, причиною підвищення латентності є масштаби корупції. Адже, корумпованість працівників владних і особливо правоохоронних структур прямо і безпосередньо сприяє цьому.

І нарешті, висока латентність злочинів у сфері економічної діяльності є прямим наслідком слабкої підготовки і невисокої кваліфікації багатьох працівників апаратів боротьби з організованою злочинністю, а часом незадовільної їх укомплектованості [14]. Динамічні ряди вчинення економічних злочинів в Україні в цілому відображають кореляцію загострення вивчених нами у попередньому розділі детермінант економічної злочинності та збільшення/зменшення кількості злочинів, за винятком коливань 2012-2014 років, пов'язаних зі зміною кримінально-процесуального законодавства та, відповідно, обліку злочинів.

Динаміка економічної злочинності відображена на рис. 2.2.

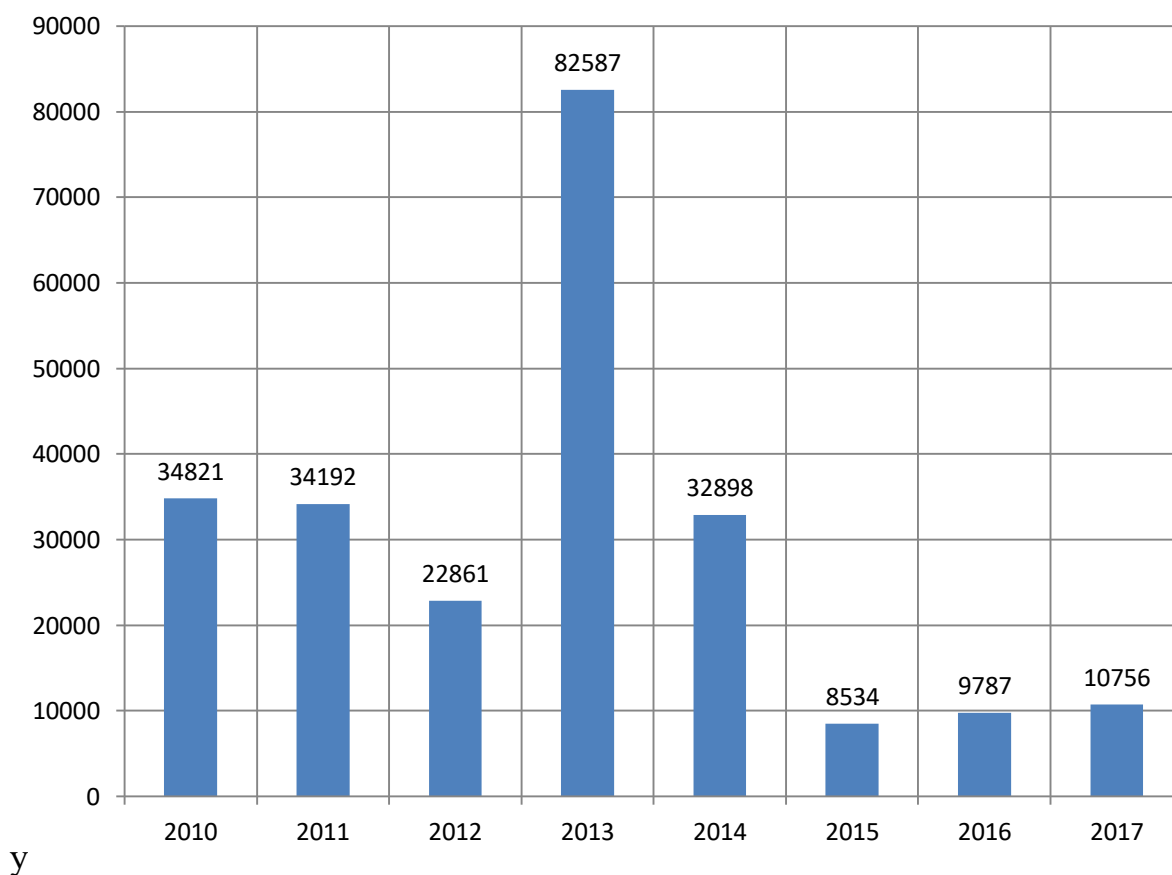

Рис. 2.2. Динаміка економічної злочинності у 2010-2017 рр.,*

*Складено автором на основі [67].

На основі дослідження звіту про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності констатуємо про сумну динаміку росту економічної злочинності в 2017-2018 роках в Україні.

Так у 2017-2018 роках намітилась загрозна тенденція збільшення зареєстрованих кримінальних проваджень за ст. 191 КК України – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальних проваджень за правопорушеннями, які вчинені з використанням бюджетних коштів, а також у сфері земельних правовідносин, приватизації та зовнішньоекономічної діяльності. У 2016 р. зафіксовано 9787 кримінальних правопорушень за ст. 191 КК України, а вже у 2017 р. кількість таких зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла майже на 10% до 10756 випадків. Лише за перший квартал 2018 року кількість таких зареєстрованих кримінальних

правопорушень становить 4101, порівнюючи з 3307 зареєстрованих випадків за перший квартал 2017 року, що свідчить про динаміку зростання зареєстрованих кримінальних правопорушень за цією статтею у 2018 році до 2017 року на 24%.

В 2016 році вчинено на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності вчинено 2129 злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, а в 2017 році кількість таких випадків збільшилась на 43% до 3049. У 2018 році негативна тенденція росту зареєстрованих злочинів цієї категорії продовжилась: за перший квартал 2018 року кількість становить 1182, порівнюючи з 877 зареєстрованих випадків за перший квартал 2017 року, що свідчить про динаміку зростання зареєстрованих кримінальних правопорушень пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів у 2018 році к 2017 року на 35% [45].

Так, після суспільно-політичної кризи 2004-2005 років рівень економічної злочинності поступально зменшувався з 34,3 тис. злочинів у 2005 році до 31,3 тис. злочинів у 2008 році.

У наступному періоді (2009-2011 роки) відбулося збільшення виявлених економічних злочинів на 3 тис. Піковим тут став 2010 рік, коли рівень досягнув майже 35 тис. злочинів. Такий кримінологічний сплеск можна пояснити хвилею світової економічної кризи, яка найбільше проявилася в Україні саме у 2010 році як результат включення господарюючих суб'єктів України до глобалізованої економічної системи. У 2012 році (дані станом на 20 листопада) виявлено на третину менше економічних злочинів, ніж у попередньому. Частково на це вплинула зміна кримінального законодавства, адже у 2011 році Законом України «Про гуманізацію відповідальності за злочини у господарській сфері» було декриміналізовано значну кількість статей із розділу «Злочини у сфері господарської діяльності», а також змінено санкції у бік монетарних стягнень (штрафів). У 2013 році спостерігається нетиповий пік економічних злочинів загальною кількістю 82,6 тис., що майже у 4 рази більше, ніж у передньому 2012 році, та майже у 3 рази більше, ніж у наступному 2014 році. Вважаємо цей «стрибок» штучним, пов'язуємо його з недоліками

облікової дисципліни більше, ніж із криміналізацією економіки. Співставлення даних про економічні злочини та одного з основних соціально-економічних показників – заробітної плати (див. діаграми 4 та 5) [22] – дало змогу виявити пряму кореляційну залежність між кількістю економічних злочинів та показником заборгованості із виплати заробітної плати (періоди збільшення/зменшення майже ідентичні); а також відсутність кореляційних зв'язків між криміналізацією економіки та розміром середньої заробітної плати. Такий стан речей дозволяє робити умовний (враховуючи багатофакторність впливу) висновок про соціальне напруження в суспільстві, зумовлене не стільки загальним рівнем доходів, скільки недоотриманням належного.

Як слушно підкреслює Н. О. Гуторова, основним призначенням державних фінансів є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб суспільства, які не можуть бути вирішені через ринковий механізм, – обороноздатності, внутрішньої та екологічної безпеки, задоволення соціальнокультурних, побутових і суспільних потреб і т. ін. Через державні фінанси здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток країни. Все це свідчить про необхідність належної охорони цих відносин [42].

Досить криміналізованими залишаються АПК та ПЕК. За свідченням Я. Ю. Кондратьєва, у паливно-енергетичному комплексі через напрацьовані злочинцями протиправні схеми оплати енергії та енергоресурсів забезпечується «перекачування» до 20 % зібраних з енергетичного ринку грошових коштів до «тіньового» сектора економіки. Правоохоронними органами викриті непоодинокі факти нецільового використання коштів, виділених із державного бюджету для підтримки вугледобувних підприємств та їх реструктуризації [13]. За таких обставин помітне зменшення кількості виявлених злочинів, що вчинені у ПЕК, свідчить не стільки про стабілізацію ситуації в цій галузі, скільки про високий рівень законспірованості злочинних схем. Для порівняння та відображення процесів криміналізації від тіньових секторів до кримінальних наведемо дані про стан тіньової економіки в Україні за окремі роки. Так, основними сферами, де тіньова економіка в нашій країні має найбільше

поширення, за даними Мінекономіки, у 2007 році були: - сільське господарство (48,7 % від валової доданої вартості (ВДВ) галузі); будівництво (35 % ВДВ) за рахунок корупційних та непрозорих схем розподілу земельних ділянок під будівництво, зростання цін на будівельні матеріали, наявність значної кількості фірм-посередників); видобування вуглеводів (33 %); деревообробна промисловість (28 %); сфера діяльності з нерухомістю (26 %); торгівля автомобілями (19 %); легка промисловість (19 %); нафтопереробна галузь (19 %); рибна промисловість (18 %); хімічна (18 %); оптова торгівля (13 %) [10]. За даними міжнародних експертів, Україна входить до двадцятки країн-«лідерів» з найбільшим обсягом відпливу тіньового капіталу з країни (майже 82 млрд. дол. за підсумками 2000-2008 років). Отже, тіньовий капітал є потужним незадіяним інвестиційним ресурсом для України та ресурсом для стабілізації її фінансової системи. Зниження частки тіньової економіки до 2014 р. на 30 % порівняно з рівнем 2010 р. встановлено індикатором успіху реформування податкової системи згідно з Програмою економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та є передумовою досягнення цілей та реалізації потенціалу реформування економіки та соціальної сфери [22]. У табл. 2.2 відображено динаміку основних видів економічних злочинів.

Динаміка окремих злочинів у сфері господарської діяльності в цілому повторює основні виявлені нами тенденції економічної злочинності. Переважну кількість у структурі господарських злочинів становлять злочини, пов'язані з порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом; на другій позиції – шахрайство з фінансовими ресурсами; третю займає відмивання брудних коштів. За даними неофіційних (альтернативних) джерел (опитування РwC) щодо стану економічної злочинності, незаконне привласнення майна є найбільш поширеною формою економічних злочинів в Україні. Серед інших видів шахрайських дій основною проблемою для українських компаній є хабарництво і корупція (60 %), маніпуляції з фінансовою звітністю (30 %) та недобросовісна конкуренція (23 %), яка стає зростаючою загрозою, враховуючи

триразове збільшення кількості зареєстрованих випадків порівняно з 2009 роком. На п'ятому місці – кіберзлочинність (17 %). В опитуванні 2016 року показані погляди представників більш ніж 13 галузей економіки.

Таблиця 2.2.

Динаміка основних видів економічних злочинів в Україні [54]

Види економічних злочинів	Роки			
	2014	2015	2016	2017
Зайняття гральним бізнесом ст.203-2 ККУ	1084	735	964	469
Фіктивне підприємництво ст. 205 ККУ	858	885	681	784
Легалізація (відмивання доходів, одержаним злочинним шляхом ст. 209 ККУ	296	221	159	243
Нецільове використання бюджетних коштів ст.210 ККУ	34	24	15	21
Ухилення від сплати податків і зборів ст.212 ККУ	1899	1748	1203	1099
Шахрайство з фінансовими ресурсами ст.222 ККУ	345	129	62	58
Незаконна приватизація комунального майна ст. 233 ККУ	45	28	8	17
Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей ст.199 ККУ	709	860	1316	1022

Фінансові послуги, роздрібна торгівля, виробництво споживчих товарів, промислове виробництво і професійні послуги становлять більше половини (63%) від загального числа економічних галузей України, представники яких взяли участь в опитуванні. Опитування респондентів для шостого «Всесвітнього огляду економічних злочинів» проводилося в період із червня по листопад 2011 року. Перелік питань складався з трьох розділів: питань загального характеру; питань порівняльного характеру, спрямованих на визначення видів економічних злочинів, зафіксованих організаціями; питань з теми, яка була в центрі уваги дослідження цього року, тобто кіберзлочинності. З 877 респондентів з 78 країн відповіли на питання через Інтернет. 47 % респондентів, які зафіксували випадки економічної злочинності за останні 12 місяців, оцінюють збитки у 5 млн. доларів США.

Питома вага злочинності у сфері електронно-обчислюваних машин у структурі злочинності в Україні приблизно 0,08%. Рівень судимості за 2016 рік складав 68 осіб, тоді як за 2017 рік – 185 осіб. Детальна інформація щодо кіберзлочинності в розрізі регіонів України відображено у таблиці 2.3.

Найбільш дорогими для організацій виявилися три найбільш поширених види зловживань, а саме: незаконне привласнення майна, хабарництво з корупцією та маніпуляції з фінансовою звітністю. Вартість злочину зростає з віком шахрая. Так, «найдорожчі» злочини (5-100 млн. доларів США) були скоєні особами, старшими за 50 років. Міжнародна мережа фірм PwC працює в 158 країнах, де 169 000 фахівців надають аудиторські, податкові та консалтингові послуги найвищої якості. Географія економічної злочинності як показник просторово-територіального поширення процесів криміналізації економічної діяльності проаналізована з огляду на густоту населення відповідних регіонів.

Аналіз даних виявляє такі закономірності: найбільш економічно криміналізованими є східний та південний регіони (що відповідає рівню промислового розвитку), станом на 2016 рік у цьому контексті передові

Таблиця 2.3.

**Дані про кількість зареєстрованих в розрізі регіонів України
упродовж січня-квітня 2017 року злочинів у сфері використання
електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж***

Регіон	Зареєстрова но	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито		Обліковано кримінальних правопорушен ь у звітному періоді	Криміналь ні правопору шення, за якими проваджен ня направлені до суду	Кримінальні правопорушенн я, у яких на кінець звітнього періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)
		Усього	у т.ч. за ч. 1 п.п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України			
Вінницька область	18	5	5	13	1	12
Волинська область	8	0	0	8	2	7
Дніпропетровська область	13	0	0	13	5	9
Донецька область	7	0	0	7	0	7
Житомирська область	11	0	0	11	4	7
Закарпатська область	6	0	0	6	0	6
Запорізька область	10	3	3	7	0	6
Івано-Франківська область	17	0	0	17	5	12
Київська область	17	1	1	16	2	15
Кіровоградська область	9	1	1	8	0	8
Луганська область	8	1	1	7	1	7
Львівська область	111	3	3	108	88	22
місто Київ	40	2	2	38	2	38
місто Севастополь	0	0	0	0	0	0
Миколаївська область	56	0	0	56	14	56
Одеська область	36	3	3	33	2	32
Полтавська область	9	0	0	9	0	9
Рівненська область	26	3	3	23	8	17
Сумська область	10	3	3	7	0	7
Тернопільська область	3	1	1	2	0	2
Харківська область	40	1	1	39	34	9
Херсонська область	18	5	5	13	1	12
Хмельницька область	5	0	0	5	2	4
Черкаська область	11	0	0	11	1	11
Чернівецька область	209	0	0	209	12	174
Чернігівська область	7	0	0	7	1	6
Усього по областях	705	32	32	673	185	495
Усього по Україні	705	32	32	673	185	495

*Складено на основі [45]

позиції займають західний та східний регіони; у 2016 році концентрація економічних злочинів порівняно з кількістю населення була більшою, ніж аналогічний показник 2015 року, і ще більшою стосовно даних 2014 року.

Найбільш дорогими для організацій виявилися три найбільш поширених види зловживань, а саме: незаконне привласнення майна, хабарництво з корупцією та маніпуляції з фінансовою звітністю. Вартість злочину зростає з віком шахрая. Так, «найдорожчі» злочини (5-100 млн. доларів США) були скоєні особами, старшими за 50 років. Міжнародна мережа фірм PwC працює в 158 країнах, де 169 000 фахівців надають аудиторські, податкові та консалтингові послуги найвищої якості. Географія економічної злочинності як показник просторово-територіального поширення процесів криміналізації економічної діяльності проаналізована з огляду на густоту населення відповідних регіонів. У даному випадку до економічних злочинів віднесено: злочини у сфері службової діяльності, злочини у сфері господарської діяльності, привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Області (територіальні одиниці України) згруповані за регіонами: Південний регіон: Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька; Західний регіон: Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська, Рівненська, Волинська; Північний регіон: Житомирська, Київська, м. Київ, Чернігівська, Сумська; Східний регіон: Донецька, Харківська, Луганська. Аналіз даних виявляє такі закономірності: найбільш економічно криміналізованими є східний та південний регіони (що відповідає рівню промислового розвитку), станом на 2016 рік у цьому контексті передові позиції займають західний та східний регіони; у 2016 році концентрація економічних злочинів порівняно з кількістю населення була більшою, ніж аналогічний показник 2015 року, і ще більшою стосовно даних 2014 року. Найменше криміналізація економіки в розрізі густоти населення торкнулася західного регіону України.

Зіставлення даних про кількість економічних злочинів в окремих областях дає таку картину: найбільш криміналізованими є Дніпропетровська,

Донецька, Луганська та Одеська області, найменш криміналізованими – Тернопільська та Чернівецька. Але, враховуючи змінну кількості населення (у Дніпропетровській області кількість населення лише на 1/7 більша від населення Тернопільської), рівень економічної злочинності більший у 6 разів.

2.2. Особливості проведення фінансових розслідувань: міжнародний аспект та можливість імплементації

Як зазначив відомий англійський фахівець з боротьби з відмивання грошей Дж. Робінсон, економічний стимул є головною рушійною силою здійснення значної кількості злочинів. Уміючи працювати з фінансовими слідами злочину, правоохоронні органи отримують додаткові інструменти в боротьбі зі злочинністю. Цей постулат використовують під час формування системи правоохоронних органів розвинених країн. У США діяльність правоохоронних органів максимально наближена до фінансової сфери. Так, Міністерство фінансів США (Department of the Treasury), крім типових для фінансових відомств завдань, наділене функціями щодо боротьби з фінансовими злочинами та фінансуванням тероризму. У структурі Мінфіну США існує Служба внутрішніх доходів (Internal Revenue Service, IRS) з мережею підрозділів, що займаються виявленням та розслідуванням фінансових злочинів (IRS Criminal Investigation), і Служба по боротьбі з тероризмом і фінансової розвідки (Office of Terrorism and Financial Intelligence, TFI). До Служби по боротьбі з тероризмом і фінансової розвідки Мінфіну США належать: – Управління по боротьбі з фінансуванням тероризму та фінансовими злочинами (Office of Terrorist Financing and Financial Crimes) – відповідає за ведення політики та реалізацію заходів щодо боротьби з фінансуванням тероризму, відмиванням грошей та іншими фінансовими злочинами; – Управління з контролю за іноземними активами (Office of Foreign Assets

Control) – забезпечує національну безпеку й провадить боротьбу з іноземним тероризмом, наркоторгівлею та діяльністю, пов'язаною з поширенням зброї масового ураження, контролює застосування економічних санкцій, зокрема заморожування закордонних активів, що перебувають на території США; – мережа боротьби з фінансовими злочинами (Financial Crimes Enforcement Network, FinCEN) – відповідає за боротьбу з відмивання грошей та іншими фінансовими злочинами шляхом відстеження великих або підозрілих фінансових операцій, підтримки бази даних за такими операціями та налагодження обміну відповідною інформацією між організаціями, які протидіють фінансовим злочинам; контролює реалізацію закону США «Про банківську таємницю» (банки та інші фінансові установи зобов'язані сповіщати мережу боротьби з фінансовими злочинами про всі фінансові операції, розмір яких перевищує встановлену суму). На сайті Служби внутрішніх доходів Міністерства фінансів США висвітлено зміст фінансових розслідувань як практичної діяльності: «Фінансові розслідування ґрунтуються на спеціалізованому аналізі документів. До таких документів належать облікові записи, банківська інформація, дані про нерухомість, які показують рух грошових коштів. Будь-які записи, що відображають події, пов'язані з рухом грошей, є важливими. Основне завдання фінансових розслідувань полягає у виявленні та фіксації руху грошей, пов'язаних з процесом злочинної діяльності. Зіставлення фактів про те, звідки надійшли грошові кошти, хто їх отримав, коли вони були отримані та як збережені або вкладені, може вивести на кримінальну діяльність. Ухилення від сплати податків, корупція, шахрайство у сфері охорони здоров'я, фінансування тероризму – це злочини, пов'язані з рухом грошових коштів. У межах боротьби з ними фінансові розслідування часто стають ключовим засобом, що дає змогу залучити злочинців до кримінальної відповідальності. Традиційно правоохоронні органи спираються на такі дії, як огляд місця злочину, вивчення речових доказів, ідентифікація відбитків пальців або допит свідків. Обмеженість цих дій стає очевидною для того, хто намагається боротися із фінансовими злочинами». Серед усіх органів, які в

США залучені до фінансових розслідувань, особливу увагу привертає Управління по боротьбі з фінансовими злочинами (Financial Crimes Enforcement Network, FinCEN). Сьогодні FinCEN є інформаційноаналітичним центром, який збирає, обробляє, аналізує та класифікує фінансову інформацію, а потім передає її компетентним органам. FinCEN має розгалужені джерела інформації, що дає змогу ефективно аналізувати значний масив інформації. Зокрема, Управління має доступ до інформації Агентства національної безпеки (АНБ), що має важливе значення для продуктивних фінансових розслідувань, адже АНБ може перехоплювати інформацію, що передається цифровими засобами в США та за їх межами. У 1992 році FinCEN уклало угоду з Tracfin – Комітетом з обробки розвідувальної інформації та боротьби з нелегальними мережами фінансових установ, створеним при Міністерстві фінансів Франції. Потім FinCEN підписало угоду з Національним управлінням кримінальної інформації Великої Британії (National Criminal Intelligence Network, NCIN), австралійською організацією AUSTRAC та іншими аналогічними структурами розвинених країн. У FinCEN сформовано та постійно поповнюються такі бази даних: 1) база даних фінансової інформації (Financial Database, FDB), у якій зосереджена вся фінансова звітність, що надається банками та фінансовими установами США в державні контрольні органи, а саме: декларації про проведені операції з сумами, що перевищують порогові значення; декларації про фінансові операції в казино (Currency Transaction Reports by Casinos, CTRC); декларації про рахунки в кредитних організаціях, наявних за кордоном (Reports of Foreign Bank and Financial Accounts); декларації про грошові надходження (цю декларацію подають до американського казначейства всі, у кого разові надходження на рахунок готівки від комерційної або професійної діяльності перевищують порогові значення). Крім перелічених документів, FDB містить звіти про всі підозрілі транзакції і міжнародні перекази, а також форми щодо передачі справ на розгляд до органів поліції, які заповнюються FinCEN після підтвердження незаконних дій фінансових установ; 2) база приватних даних (містить відомості про корпоративну та приватну власність. Її джерелом є

переважно бази даних комерційних аналітичних центрів і спеціалізованих служб, а також інформація Митної служби та Служби внутрішніх доходів США); 3) картотека судових справ правоохоронних органів США. У картотеці судових справ правоохоронних органів США зберігаються дані на всіх осіб, які потрапляли в поле зору американських правоохоронних органів. У разі, якщо хтонебудь з них стає суб'єктом конкретного правопорушення, FinCEN може надати зацікавленим відомствам досить повну інформацію про нього.

З 1991 року в FinCEN діє комп'ютерна база даних про підозрілі рахунки (Suspect Account Records, SAR/FinCEN). Крім того, FinCEN має доступ до іншої електронної бази даних митної служби Мінфіну США (Treasury Enforcement Communications System, TECS II), яка дає повну картину про фінансове становище осіб, підозрюваних у контрабанді наркотиків, а також до комерційних банків даних недержавних структур та інших джерел інформації. Потужне програмне забезпечення систем штучного інтелекту FinCEN дає змогу здійснювати автоматичне сканування 60 державних і комерційних баз даних та одночасно проводити аналіз розрізнених відомостей про один об'єкт (організації, приватну особу), що перебуває в різних установах США. Крім обробки фінансової бази даних, яка має конфіденційну інформацію за 25 останніх років, FinCEN використовує штучний інтелект для підготовки нових видів довідок. Вони отримали умовну назву «Форми про кримінально-карану діяльність». Такі форми складають у FinCEN тоді, коли банки, інспектори міністерства фінансів, податкової служби та інші органи, які здійснюють перевірку, виявляють підозрілі операції. За оцінкою іноземних експертів, FinCEN – це найбільша з усіх існуючих баз даних, здатна за короткий строк обробити й проаналізувати значні обсяги інформації, що є надзвичайно важливим для фінансових розслідувань. У Великій Британії та Італії також створено спеціалізовані правоохоронні органи з протидії сучасної організованої злочинності. В Італії повноваження з проведення розслідувань фінансових злочинів, включаючи податкові злочини, передані Фінансовій гвардії (Guardia di Finanza), яка може проводити такі розслідування як незалежно, так і під

керівництвом генерального прокурора. Фінансова гвардія також може проводити цивільно-податкові розслідування та перевірки в межах своїх адміністративних повноважень. У Великій Британії в результаті реформи правоохоронних органів у квітні 2006 року було сформовано спеціалізований правоохоронний орган з функціями контролю за фінансовими установами – Службу з протидії організованій злочинності (Serious Organised Crime Agency, SOCA). Прем'єр-міністр цієї країни 1997–2007 років Тоні Блер під час її відкриття заявив, що настав час діяти рішуче, та підкреслив, що зі «злочинністю XXI століття слід боротися методами XXI століття». У структурі SOCA наявні підрозділи фінансової розвідки (Financial Intelligence Unit, FIU), що відповідають за збір з фінансових установ звітів щодо сумнівних операцій, аналіз цих даних та їх надання оперативним підрозділам. Як зазначено на сайті SOCA, аналіз фінансової інформації дає змогу виявити рух кримінальних фінансів та ініціювати розслідування відносно раніше невідомої кримінальної та терористичної діяльності. Важливу роль у діяльності Фінансової гвардії Італії та Служби з протидії організованій злочинності Великої Британії відіграє аналіз фінансової інформації, що здійснюється як на стадії виявлення, так і на стадії розслідування злочинів. Досить влучним є зауваження представника Фінансової гвардії Італії стосовно того, що поширення діяльності організованої злочинності у сферах, що приносять чималі доходи, наявність величезних фінансових ресурсів і перерозподіл їх у найбільш вигідні галузі ринку надали цьому явищу характерні риси мультинаціональної корпорації, цілі якої зазнали змін у зв'язку з більш глобальними інтересами, але без урахування інтересів суспільства. Організована злочинність має на меті отримання прибутку. У цих умовах фінансова гвардія Італії покликана перешкодити проникненню кримінальних інтересів в економічну систему, маючи за основну мету перекриття потоків брудних грошей, позбавлення організованої злочинності фінансової підтримки. У розвинених країнах набула популярності практика використання фінансових розслідувань у межах діяльності суб'єктів господарювання. Зокрема, послуга «фінансове розслідування» є досить

затребуваною у сфері консалтингу. У багатьох консалтингових та аудиторських компаніях створено спеціалізовані підрозділи, так звані групи форензік (forensic), що займаються фінансовими розслідуваннями за напрямками: судовий облік (forensic accounting); аудит шахрайства (fraud audit) та ризик-менеджмент у сфері шахрайства (fraud risk management); пошук і повернення активів (asset tracking and recovery); виявлення та запобігання легалізації злочинних доходів (money laundering detection and prevention).

На практиці найбільше уваги приділяють фінансовим розслідуванням шахрайства. Аудит шахрайства в розвинених країнах сьогодні є самостійною сферою ринку консультаційних послуг, що спрямовується на проведення досліджень, які передбачають виявлення та фіксацію фактів корпоративного шахрайства, а також запобігання йому. Загальновизнаної методики щодо виявлення, фіксації та запобігання цьому типу протиправних дій нині не існує, хоча в розвинених країнах він має тривалу історію розвитку та ґрунтовну науково-методичну базу. Існує також Міжнародна асоціація сертифікованих спеціалістів із виявлення, розслідування та запобігання корпоративному шахрайству (Association of Certified Fraud Examiners, ACFE). Ця асоціація є провідною організацією у світі, що регламентує та спрямовує означений вид діяльності. Організаційно ACFE є глобальною професійною спільнотою, що налічує понад 40 тис. членів у 125 країнах світу, об'єднаних у 103 національні філії та представництва. Ця організація має на меті зменшення сфери впливу й розвитку корпоративного шахрайства та іншої економічної злочинності, а також допомога у виявленні та попередженні зазначених протиправних дій. У розвинених країнах спеціалісти груп форензік або фінансових розслідувань досить активно долучаються до допомоги правоохоронним органам під час дослідження та розслідування найбільш витончених фінансових схем, що використовувалися у вчиненні окремих злочинів. Безпосередньо фахівці цих груп, як правило, є колишніми працівниками правоохоронних органів. Узагальнюючи міжнародний досвід проведення фінансових розслідувань, можна стверджувати, що: 1. У розвинутих країнах (США, Канада, Велика

Британія) фінансові розслідування становлять окрему сферу знань і практики з використання економічних знань стосовно протидії злочинності, що має фінансову складову: – економічної злочинності (передусім ідеться про податкові злочини та корпоративні шахрайства, зокрема привласнення активів, кримінальні банкрутства та кредитні злочини);

– кримінальної економіки, тобто організованої злочинної діяльності, спрямованої на отримання доходів від наркобізнесу, торгівлі зброєю, людьми, контрабанди, порнобізнесу, контролю проституції та нелегальної трудової міграції; – організації та вчинення тяжких й особливо тяжких злочинів, спрямованих проти життя та здоров'я громадян, базових цінностей суспільства й держави (наприклад, тероризм, екстремістська діяльність, організація збройних формувань, бандитизм і замовні вбивства).

2. Фінансові розслідування здійснюють правоохоронні органи та служби суб'єктів господарювання (спеціалізовані підрозділи підприємств і банків, а також компанії, що надають консалтингові послуги). 3. Науково-методичне забезпечення діяльності з організації та проведення фінансових розслідувань має досить високий рівень розвитку й зорієнтоване на виконання практичних завдань, про що можна переконатися під час вивчення конкретних документів, записів та інформації.

2.3. Аналіз напрямів розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в Україні

Ситуаційний підхід у криміналістиці вважають одним із головних принципів, на базі якого здійснюють як формування певних теоретичних концепцій, так і розроблення рекомендацій щодо їх упровадження в практичну діяльність правоохоронних та судових органів. Дійсно, різноманітні ситуації (оперативнорозшукові, слідчі, кримінальні) зумовлюють висунення версій, обрання найбільш раціонального алгоритму поведінки та дій учасників кримінального процесу, оптимальної системи проведення слідчих (розшукових) дій та оперативнорозшукових заходів. Висловлені положення стосуються також розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оскільки саме слідчі ситуації становлять основу розроблення теоретичних засад окремої криміналістичної методики розслідування цієї категорії злочинів. Причому слід урахувати, що на процес формування слідчих ситуацій впливають своєрідність власне легалізації та, передусім, її взаємозв'язок із предикатним злочином. Ідеться про такі чинники, як джерела походження злочинних доходів і напрями їх використання (інвестування легалізованих коштів у легальний сектор економіки, підтримка тіньового бізнесу як джерела легалізації, фінансування злочинної діяльності). У криміналістичній літературі було здійснено спроби сформулювати найбільш загальні підстави щодо типізації слідчих ситуацій. Нині використовують три схеми початку розслідування злочинів цієї категорії. Відповідно до першої схеми, під час попередньої перевірки виявляють одночасно і основний злочин, і легалізацію злочинних доходів від його вчинення. Таким чином, провадять одне кримінальне провадження щодо обох злочинних діянь. Згідно з другою схемою, під час розслідування основного злочину (на будь-якій його стадії) виявляють факт злочинних доходів. Одночасно розслідування здійснюється за всіма злочинами в межах одного кримінального провадження. Легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, можуть виявити на будь-якій стадії досудового

розслідування, зокрема на стадії: початкових слідчих (розшукових) дій; пред'явлення повідомлення про підозру; завершення розслідування. Відповідно до третьої схеми, спочатку виявляють факт легалізації злочинних доходів, під час розслідування якого вживають заходів щодо встановлення обставин, які йому передували, встановлення осіб, котрі злочинним шляхом отримали майно – предмет відмивання. Епізоди основного злочину та легалізації розслідують у межах одного кримінального провадження. У цих схемах усі епізоди злочинної діяльності направляють до суду в межах одного кримінального провадження. Аналіз діяльності правоохоронних органів дає змогу виділити чотири типові ситуації, які виникають на стадії збирання матеріалів і початку кримінального провадження. Джерелом інформації про факти отримання доходів злочинного походження та їх легалізацію (відмивання) є матеріали кримінального провадження щодо отримання таких доходів. Злочини, передбачені ст. 209 Кримінального кодексу (КК) України, належать до компетенції слідчих Національної поліції, Служби безпеки України та інших правоохоронних підрозділів, у яких законодавчо передбачена наявність слідчих підрозділів. Така ситуація наявна тоді, коли: – інформацію про легалізацію коштів злочинного походження одержано з матеріалів кримінального провадження, наявних у певному слідчому підрозділі; – дані про злочин, передбачений ст. 209 КК України, отримано в результаті розгляду кримінального провадження у суді; – інформацію про злочин одержано завдяки аналізу архівних кримінальних справ (проваджень). Цей напрям є найменш поширеним у діяльності щодо виявлення легалізації коштів злочинного походження. Під час збирання первинних матеріалів для прийняття рішення про початок кримінального провадження використовують дані матеріалів кримінальних проваджень щодо: – механізму отримання грошових коштів, майна (джерела отримання коштів злочинного походження); – механізму (способу) приховування факту отримання доходу злочинного походження; – фінансових операцій щодо використання таких доходів (використання їх у підприємницькій діяльності). Практика розслідування злочинів свідчить про наявність низки проблем, якими

означений процес прийняття рішення про відкриття кримінального провадження за ст. 209 КК України. Головним у цьому разі є обов'язкова наявність попереднього злочину (предикатного злочину). Якщо джерелом отримання доходів не є злочинне діяння або вина особи у його вчиненні не доведена, не може бути відкрите кримінальне провадження щодо легалізації (відмивання) коштів злочинного походження. У цьому контексті слушними є пропозиції науковців і практиків щодо обов'язкової наявності обвинувального акта за вчинення предикатного злочину, який був джерелом отримання доходу злочинного походження. Однак практика розслідування злочинів розв'язує такі проблеми лише за наявності відкритого кримінального провадження за вчинення попередньої злочинної діяльності. Статистичні дані свідчать, що знана кількість кримінальних проваджень за вчинення злочинів, передбачених ст. 209 КК України, не закінчується обвинувальним актом, оскільки закриваються кримінальні провадження за предикатні злочини (відсутність складу кримінального правопорушення, недоведеність участі підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення). Перевірку інформації здійснюють органи досудового слідства із застосуванням процесуальних та оперативнорозшукових заходів. Причому перед ними постає двоєдине завдання: отримати не лише достатні фактичні дані щодо ознак легалізації, а й підтвердити факт того, що дії з легалізації здійснено з коштами чи майном, які одержані саме внаслідок учинення злочину, що відповідає умовам, установленим приміткою до ст. 209 КК України. Ці завдання під час перевірки виконують паралельно, що надає можливість майже одночасно відкрити кримінальні провадження за предикатним злочином і легалізацією. Зокрема, перший напрям – це виявлення предикатних злочинів, які стали джерелом отримання коштів злочинного походження. Тобто від факту отримання доходів злочинного походження до механізму їх легалізації (відмивання). У цьому процесі в практичній діяльності враховують положення щодо підслідності злочинів. Джерелом інформації про факти отримання доходів злочинного походження та їх легалізацію є матеріали оперативно-розшукової діяльності. У

такому разі використовують оперативні можливості органів досудового розслідування, непрямі методи визначення податкових зобов'язань, метод економічного аналізу, дані автоматизованих інформаційно-пошукових систем, оперативне супроводження окремих галузей національної економіки. Використання такого напрямку дає змогу через виявлення легалізації (відмивання) коштів злочинного походження встановити факт вчинення предикатного злочину (джерела отримання доходу злочинного походження). Нерідко шляхом проведення заходів оперативно-розшукового спрямування неможливо встановити обставини вчинення предикатного злочину. Тобто формально всі наявні ознаки свідчать про легалізацію (відмивання) коштів злочинного походження, але не можна встановити обставини щодо злочинного отримання такого доходу. Важливим завданням у цьому контексті є реалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Така діяльність може виявлятися у проведенні спеціальних оперативних заходів із документування злочинної діяльності, затримання осіб, які нею займаються, та в зборі первинних матеріалів органом досудового розслідування. Джерелом інформації про факти легалізації (відмивання) коштів злочинного походження є матеріали Держфінмоніторингу України та інших органів, на які покладено здійснення фінансового моніторингу та виявлення сумнівних фінансових операцій. Високий рівень латентності легалізації вимагає від оперативних служб якісного відпрацювання всіх повідомлень, які до них надходять, передусім від суб'єктів фінансового контролю. Згідно з Указом Президента України «Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 10 грудня 2001 року № 1199/2001, з 1 січня 2002 року запроваджено обов'язковий фінансовий контроль за всіма фінансовими операціями, які визначено законом як значні або сумнівні та здійснюються на території України фізичними і юридичними особами. Фінансовий контроль має два рівні – первинний та державний. Первинний здійснюється банками та іншими фінансовими установами, біржами, комісійними та іншими магазинами, гральними закладами та організаціями, які проводять будь-якого виду лотереї,

благодійними організаціями, підприємствами зв'язку та іншими юридичними особами, які відповідно до законодавства надають послуги з виплати, передачі, переказу, пересилання, обміну, зберігання коштів і реєстрації прав на майно або видають ліцензії, одержують декларації про доходи та наявність майна; Державний контроль провадять державні органи, які відповідно до законодавства уповноважені забезпечувати регулювання та нагляд за діяльністю організацій, що здійснюють фінансові операції (Національний банк України та центральні органи виконавчої влади, які відповідно до законодавства виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, у тому числі й спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – Держфінмоніторинг України). Безперечно, ефективність діяльності суб'єктів державного фінансового моніторингу безпосередньо залежить від правильного та чіткого розподілу повноважень між цими органами щодо державного регулювання та нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Визначеність функцій суб'єктів державного фінансового моніторингу також сприяє налагодженню більш продуктивної взаємодії з правоохоронними органами. Повну перевірку всіх операцій, які здійснюють суб'єкти підприємницької діяльності, що відповідно до чинного законодавства надають фінансові послуги, здійснити неможливо. Ідеться про перевірку тих операцій, які мають особливі відмінності від аналогічних операцій, що зазвичай здійснюються фінансовими посередниками. У ст. 15, 16 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» передбачено перелік фінансових операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу. Висновки Держфінмоніторингу України в матеріалах мають об'єктивно та обґрунтовано мотивувати підозри стосовно того, що фінансова операція здійснюється з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом. Таку інформацію повідомляють до МВС, СБУ, ДФС, Генеральної прокуратури України на підставі Порядку надання та розгляду узагальнених матеріалів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства доходів і зборів України, від 2 грудня 2013 року № 1026/1184/739/484. За потреби уточнення даних, наявних в отриманих матеріалах, правоохоронні органи можуть запитувати в Держфінмоніторингу України додаткову інформацію. Запити повинні містити посилання на номер і дату первинного повідомлення Держфінмоніторингу України, а також підпис посадової особи, яка відповідає за роботу служби, що направила запит. Відповідно, Держфінмоніторинг України за наявності додаткової інформації стосовно фінансових операцій готує додаткові матеріали та передає до правоохоронного органу, з якого надійшов запит. Складність ситуації, коли рішення про відкриття кримінального провадження приймають на підставі повідомлень та узагальнених матеріалів Держфінмоніторингу України та інших органів, залежить від таких факторів: По-перше, не завжди дані про сумнівні фінансові операції свідчать про наявність складу кримінального правопорушення легалізації (відмивання) коштів злочинного походження.

По-друге, процес здійснення фінансового моніторингу триває протягом певного часу. Інформація до Держфінмоніторингу України надходить від органів, які здійснюють попередній фінансовий моніторинг, виявлення сумнівних операцій. Така ситуація створює передумови для приховування слідів злочину, доходів, отриманих злочинним шляхом, переховування осіб, які брали участь у вчиненні злочину. Нерідко правоохоронні органи стикаються із ситуацією, коли особи, які брали участь у вчиненні легалізації шляхом перерахування коштів за межі України, також знаходяться за кордоном. По-третє, процес збирання первинних матеріалів потребує наявності інформації про окремі фінансові операції (рух грошових коштів на розрахунковому рахунку, рух коштів на кореспондентських рахунках банків нерезидентів). Виконання завдань у контексті цієї ситуації полягає в комплексному

застосуванні можливостей контролюючих і правоохоронних органів щодо: – збирання первинних матеріалів органом досудового розслідування (опитування; витребування документів обліку суб'єктів підприємництва; направлення запитів; використання даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем; використання матеріалів ОРД; отримання інформації, що містить банківську таємницю); – призначення документального дослідження діяльності суб'єктів підприємництва (документальної ревізії, перевірки). Зазначені заходи передусім мають на меті отримання даних про обставини одержання доходу злочинного походження та механізм його подальшої легалізації. Джерелом отримання інформації про факти легалізації (відмивання) коштів злочинного походження є матеріали документальної перевірки (ревізії) фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва. Ця ситуація означає тим, що першочерговим чинником отримання фактів легалізації коштів злочинного походження стають матеріали документального дослідження діяльності суб'єктів підприємництва (планова чи позапланова перевірки). У такому разі може бути встановлено спочатку факти отримання доходу злочинного походження, проведено аналіз руху грошових коштів чи майна та з'ясовано обставини легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Інколи виникають ситуації, коли спочатку під час документального дослідження встановлюють дані, які свідчать про можливість легалізації коштів злочинного походження, а потім (під час збирання матеріалів) встановлюють обставини вчинення предикатного злочину. Джерелом отримання інформації про факти легалізації (відмивання) коштів злочинного походження є надходження заяв і повідомлень громадян чи засобів масової інформації. Також виділяють слідчі ситуації залежно від обсягу наявної в розпорядженні слідчого інформації щодо суб'єкта легалізації, а саме: 1) ситуації залежно від відношення суб'єкта легалізації до предикатного злочину: – легалізацію доходів злочинного походження здійснює особа, яка вчинила предикатний злочин; – легалізацію доходів злочинного походження здійснює особа, яка була співучасником предикатного злочину; – легалізація

здійснюється із злочинними доходами, одержаними іншими особами; 2) ситуації залежно від обсягу інформації щодо особи суб'єкта легалізації: – особу, яка здійснила легалізацію, відомо; – особу, що вчинила легалізацію, не встановлено; – особу, яка здійснила легалізацію, невідомо, проте є ознаки, що вказують на коло осіб, які можуть бути причетні до легалізації.

3) ситуації залежно від ролі особи в механізмі легалізації: – у механізмі легалізації використано підприємство, де суб'єкт легалізації є посадовою особою (директор, головний бухгалтер); – у механізмі легалізації використано фіктивне підприємство або підставну фізичну особу;

– у механізмі легалізації використано осіб, для яких легалізація є професійним видом діяльності (адвокати, брокери, бухгалтери); 4) ситуації залежно від обізнаності суб'єкта легалізації: – суб'єкт легалізації має фахові знання та навички в галузі економіки й менеджменту; – суб'єкт легалізації використовує як консультанта (співучасника) особу, обізнану в галузі економіки й менеджменту. Відокремлення грошових коштів або іншого майна від злочинних джерел і надання їм ознак законного походження з криміналістичної точки зору може сприйматися як ознака завершеності механізму легалізації. З цієї причини доцільно виділяти такі слідчі ситуації залежно від ступеня завершення легалізації: – легалізація має завершену форму; – легалізацію виявлено на одному з етапів її реалізації. Характерною ознакою вже завершеної форми легалізації є занадто складний, заплутаний, а інколи навіть не доступний перевірці механізм утворення кримінальних коштів, що легалізуються. Цій ситуації притаманні такі сліди приховування легалізації, як відсутність первинних документів, наприклад, тих, що підтверджують укладання того чи іншого правочину, або, навпаки, наявність підроблених документів чи заплутаного характеру ведення бухгалтерського обліку. Якщо ж легалізацію виявлено на одному з етапів її реалізації, то характерною для неї є наявність значно меншої кількості ознак щодо її приховування, що дає змогу документально підтвердити механізм легалізації, встановити джерела походження кримінальних доходів, висунути версії щодо способу та суб'єкта

легалізації. Для організації розслідування легалізації доходів, отриманих від протиправної діяльності, особливого значення набуває інформація щодо способу готування, учинення та приховування злочину. Причому слід ураховувати те, що можливість розпізнати застосування того чи іншого способу легалізації залежить передусім від ступеня його складності. Зокрема, залежно від ступеня складності способу легалізації виокремлюють такі слідчі ситуації:

– легалізацію здійснено з використанням простого способу; – легалізацію здійснено з використанням ускладненого способу. Як свідчить аналіз матеріалів практики, кримінальні провадження цієї категорії відкривають за матеріалами: – різних перевірок, аналізу суміжних злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом; – оперативних розробок підрозділів СБУ, податкової міліції та Національної поліції України. У першому випадку матеріали надходять від підрозділів Департаменту захисту економіки та підрозділів по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю органів Служби безпеки України. Слідчий разом з оперативним підрозділом розробляє план реалізації матеріалів і відкриття провадження [34]. У другому випадку наявна майже аналогічна ситуація, коли оперативні підрозділи здійснюють оперативно-розшукові заходи за фактами виявлення ознак легалізації або проводять перевірку за повідомленнями, заявами. Зібрані матеріали надають слідчому, який відкриває кримінальне провадження та розпочинає розслідування. Складається план реалізації оперативних матеріалів і розробляються тактичні операції, наприклад, «Затримання на гарячому», «Одночасне вилучення незаконного прибутку в декількох осіб», «Обшук робочого місця та затримання», «Арешт рахунків у банках», «Одночасне вилучення документів у відповідних установах» тощо. Механізм легалізації як складний ланцюг взаємодії різних осіб та установ, що залежить від періоду легалізації, характеру тактичної операції та її ознак. У кожному з випадків взаємодіють два суб'єкти: а) злочинець – власник брудних грошей, що має намір легалізувати злочинно здобуті кошти; б) співучасник – державний службовець, службова особа фінансово-кредитної установи, тобто особа, що

безпосередньо здійснює легалізацію за визначену винагороду, тобто корупціонер. Згідно зі схемою «злочинець – співучасник-корупціонер», на початку кримінального провадження за фактом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, виникають такі три слідчі ситуації. Перша ситуація означена наявністю інформації про факти й ознаки легалізації: злочинця встановлено (його затримано на гарячому або визначено за результатами перевірки, ревізії), встановлено злочинно здобутий прибуток – кошти, майно, але невідомими залишаються безпосередній виконавець (співучасник) і спосіб легалізації [34]. У першій слідчій ситуації під час затримання злочинця на гарячому, висування слідчих та оперативних версій максимально прив'язують до конкретних сфер фінансової, підприємницької та економічної діяльності злочинця. Мета висування версій – з'ясувати місце зберігання доходів, одержаних злочинним шляхом, установлення зв'язків із корупціонерами. Версії будують за двома напрямками: – щодо суб'єкта – співучасника легалізації; – про спосіб легалізації, встановлення механізму його вчинення та осіб, які беруть участь у цих протиправних діях. Під час відпрацювання першого напрямку, коли підозрюваного затримано на гарячому, а співучасник легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, залишається невідомим, висувають три версії: – чи є затриманий злочинцем та чи є виявлені в нього кошти (майно, коштовності, цінні папери) такими, що здобуті злочинним шляхом (чи не приховують їх від обліку й оподаткування); – хто є посередником, який безпосередньо здійснює фінансові махінації з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; – можливо, підозрюваний не злочинець, а виявлені доходи є законною власністю фізичної чи юридичної особи. Якщо підозрюваний – юридична особа, то окремі версії бажано будувати залежно від структури підприємства, господарських зв'язків (внутрішніх і зовнішніх), фінансового положення, наявності представництв, філій, дочірніх підприємств. Особливого значення набувають версії, спрямовані на одержання інформації про те, хто є засновником (можливо, підозрюваний – це лише співучасник, член злочинної

групи), а також хто володіє контрольним пакетом акцій (зазвичай власники таких пакетів і є керівниками юридичних осіб, що найчастіше фігурують як підозрювані). У межах відпрацювання другого напрямку (встановлення способу й механізму легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом) версії будують щодо схеми фінансової операції та руху коштів. З'ясовують установу й особу, що відділили частину коштів від приховуваного джерела, а також визначають, якими документами та ким це оформлено. Потім спостерігають за рухом коштів, які відмивають, через систему фінансово-банківських установ. Окремі версії можуть бути побудовані за суб'єктом і способом легалізації, наприклад, з огляду на те, чи є менеджер і головний бухгалтер банку співучасниками у виконанні фінансової операції; яку роль вони відігравали у відмиванні злочинно здобутих коштів; у який спосіб здійснено фінансову комбінацію; хто ще залучений до цього процесу. Остання версія спрямована на встановлення свідків [34]. Допит свідків має певні особливості, оскільки вони нерідко не бажають повідомляти об'єктивну інформацію про способи легалізації, у яких вони брали участь як працівники державної чи комерційної установи. Тому допит необхідно проводити, використовуючи факти, документи, оперативні дані, отримані під час слідства. Традиційний прийом встановлення психологічного контакту в таких випадках майже не спрацьовує. Необхідним є пред'явлення доказів так само, як це рекомендовано під час допитів підозрюваного. Друга ситуація характеризується наявністю незаконних операцій легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, у визначеній фінансово-кредитній або господарюючій структурі, але невідомі джерело брудних грошей та їхній власник-злочинець. Друга слідча ситуація – діаметрально протилежна першій. Тут відомий співучасник легалізації (посередник), оскільки його затримано на гарячому, під час виконання незаконних фінансових операцій, які виявлені під час ревізії або перевірки контрольно-ревізійною установою. Крім цього, наявні відповідні документи щодо факту фінансового зловживання. У такому разі передусім з'ясовують: чи є виявлена незаконна операція легалізацією (відмиванням)

доходів, одержаних злочинним шляхом (чи це помилка); хто є замовником, тобто хазяїном доходів, які легалізують[67]. Кримінальне провадження в цій ситуації зазвичай відкривають за матеріалами перевірок, тому розслідування починається з вивчення документообігу та встановлення схеми його руху, тобто визначення місць перебування документів, що фіксують незаконну фінансову операцію. Отже, первинними слідчими (розшуковими) діями є обшук з метою вилучення документів, їхній огляд і вивчення. Іноді вилучені документи стосуються певного проміжку часу. Така тактика ускладнює роботу судово-бухгалтерських та інших досліджень, адже потребує чимало зусиль і коштів. У цих випадках, готуючись до обшуку та вилучення, варто запросити фахівців і скласти схему руху фінансових документів, що відображають конкретну операцію, встановити місця перебування (збереження) документів і лише після цього зробити одночасне вилучення необхідних документів. На підприємстві й в установі призначають ревізію (позапланову документальну перевірку), іноді з повним відновленням бухгалтерського обліку. Причому призначають судово-бухгалтерські чи економічні експертизи, а в разі виявлення в документах виправлень, підробок, матеріальної чи інтелектуальної підробки – відповідні криміналістичні експертизи. Можуть також проводити затримання підозрюваних, обшук на робочих місцях і за місцем проживання підозрюваних. Таким чином, для першої та другої слідчих ситуацій характерними слідчими (розшуковими) діями є: затримання, обшук, допит, огляд, проведення ревізії (документальних перевірок), судових експертиз. Третя ситуація виникає, коли наявна інформація про факти легалізації, (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відомий співучасник-корупціонер, але невідомі інші особи, які беруть участь у цьому способі відмивання грошей. Третя слідча ситуація є найбільш прийнятною, коли відомий злочинець-посередник, але не цілком відомі способи легалізації, коло осіб, що беруть участь у ній, розмір і походження джерел брудних грошей. Своєчасне вилучення документів та робота з ними є типовою рисою розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Тут треба зважати на те, що легалізація

(відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, може здійснюватися шляхом укладання та виконання інших цивільних угод, коли одна угода завуальовує іншу, що приховує справжні наміри сторін. Зовні це може мати вигляд укладання договорів дарування, позики, зберігання, купівліпродажу тощо. У цій ситуації слід вилучати всі документи, що стосуються угоди, та окремо допитувати не лише учасників угоди, а й усіх осіб, які брали участь у її оформленні. Легалізацію може бути вчинено в спосіб, не пов'язаний з отриманням прибутку як основної мети. Ці протиправні дії можуть відбуватися шляхом спрямування коштів на благодійні цілі, охорону здоров'я, розвиток спорту, захист прав, законних інтересів, інших нематеріальних потреб громадян для досягнення певних благ. Заснування різних благодійних фондів – один із поширених способів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Під час розслідування легалізації такого типу слід звернути увагу на дві особливості: а) розшук і забезпечення збереження майна, здобутого шляхом оформлення цивільних угод, для наступної його конфіскації; б) застосування заходів цивільно-правового характеру щодо визнання угод недійсними. Першочергові та подальші слідчі (розшукові) дії під час розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, проводять з дотриманням рекомендацій криміналістичної тактики. Слідчий використовує всі вербальні й нонвербальні тактичні заходи, які були розглянуто вище. Водночас окремі слідчі (розшукові) дії вирізняються певними особливостями, зокрема затримання, допит, огляд і попереднє дослідження документів. Ретельна підготовка до затримання і повторна перевірка фактичних матеріалів нададуть можливість слідчому уникнути необґрунтованих затримань. Раптовість затримання спрацьовує, коли підготовку та перевірочну діяльність здійснюють приховано оперативними засобами, з документуванням (фото, відео- і звукозаписом) фактів злочинної діяльності. Нерідко розслідування починають із допиту свідків, котрих уже встановлено в межах кримінального провадження за фактами вчинення злочинних діянь, які передували легалізації (корупція, незаконне заволодіння

чужим майном тощо). Це дає змогу виявити не лише злочинні зв'язки і механізм легалізації, а й нових свідків [23]. Допит останніх спрямований на встановлення безпосереднього предмета легалізації, його виду та стану, способу легалізації, осіб, долучених до злочинної фінансово-господарської операції, їхнього способу життя, майнового стану, наявності зв'язків з особами з державних структур тощо. Негайно допит підозрюваних варто проводити лише під час затримання на гарячому. В інших випадках не слід поспішати, оскільки без зібраних доказів щодо винності певної особи важко одержати об'єктивні показання. Готуючись до допиту підозрюваного, слідчий має зібрати достатню кількість оперативної інформації, задокументованої фото-, звукозаписом, відеозйомкою, забезпечивши базу показань свідків. Лише за таких умов можна здійснювати допит. Якщо вилучення певних фінансово-господарських документів у багатьох випадках – початок розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, то слідчий огляд документів є важливою наступною слідчою (розшуковою) дією. Огляд супроводжується попереднім дослідженням документів із застосуванням технічних засобів та за участі фахівців: криміналіста, бухгалтера, економіста. Зокрема, фахівець-криміналіст має дослідити документи та встановити наявність технічних підробок, виправлень, невідповідність реквізитів (штампів, печаток) джерелу документа. Таким чином, внаслідок огляду і попереднього дослідження відповідних документів слідчий готує необхідні документи для призначення різних судових експертиз. Відповідно до особливостей відкриття кримінальних проваджень щодо фактів легалізації відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, і певних слідчих ситуацій, розслідування починається з аналізу структури підприємства (організації, установи), його виробничої, економічної та фінансової діяльності, виявлення мережі документообігу і встановлення місць перебування документів для їхнього вилучення. З цією метою допитують свідків, підозрюваних; здійснюють вилучення документів, обшуки на робочих місцях підозрюваних; провадять

огляд документів, їхнє слідче дослідження; проводять ревізії, судові економічні та криміналістичні експертизи.

Водночас у межах співпраці з оперативними підрозділами щодо збору відсутнього матеріалу про підтвердження вини певних осіб у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, слідчий надає їхнім працівникам окремі доручення. Зібраний під час перевірки заяв, повідомлень матеріал дає змогу визначити загальний напрям розслідування, сформулювати слідчі версії, передусім за характером слідчих ситуацій.

Висновки до розділу 2

На основі проведено у другому розділі дослідження практичного аналізу методики розслідування економічних злочинів приходимо до таких висновків і узагальнень:

По-перше, з використанням інституційного методологічного підходу було проаналізовано зведені дані статистичної інформації про економічні злочини, отримані від правоохоронних органів. Встановлено, що о 2010 року облік злочинів у сфері економіки (проти власності, службові, господарські) вівся за правилами спільної вказівки правоохоронних органів 2004 року. Після 2010 року така категорія не фігурує в офіційних даних, наводяться дані за окремими статтями КК України (здебільшого у сфері господарської діяльності).

По-друге, динамічні ряди вчинення економічних злочинів в Україні в цілому відображають кореляцію загострення детермінант економічної злочинності та збільшення кількості злочинів за період 2015-2017 років, пов'язаних зі зміною кримінально-процесуального законодавства та відповідно обліку злочинів.

По-третє, у розвинутих країнах (США, Канада, Велика Британія) фінансові розслідування становлять окрему сферу знань і практики з використання економічних знань стосовно протидії злочинності, що має

фінансову складову: – економічної злочинності (передусім ідеться про податкові злочини та корпоративні шахрайства, зокрема привласнення активів, кримінальні банкрутства та кредитні злочини);

По четверте, джерелом інформації про факти отримання доходів злочинного походження та їх легалізацію (відмивання) є матеріали кримінального провадження щодо отримання таких доходів. Злочини, передбачені ст. 209 Кримінального кодексу (КК) України, належать до компетенції слідчих Національної поліції, Служби безпеки України та інших правоохоронних підрозділів, у яких законодавчо передбачена наявність слідчих підрозділів.

По-п'яте, у межах співпраці з оперативними підрозділами щодо збору відсутнього матеріалу про підтвердження вини певних осіб у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, слідчий надає їхнім працівникам окремі доручення. Зібраний під час перевірки заяв, повідомлень матеріал дає змогу визначити загальний напрям розслідування, сформулювати слідчі версії, передусім за характером слідчих ситуацій.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ ЩОДО РОЗШУКУ І ПОВЕРНЕННЯ АКТИВІВ ТА ПОКРАЩЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

3.1. Роль співпраці на національному та міжнародному рівнях у розшуку активів та інструментарій вилучення злочинних доходів

Обмін інформацією в процесі збирання інформації та обміну нею експерти-практики мають спиратися на ефективну міжвідомчу співпрацю. Однією з передумов для цього є існування довіри між державними органами та різними правоохоронними структурами, пов'язана інформація призначена для внутрішнього використання, оскільки відкриває державним органам доступ до фінансової інформації окремих осіб.

Завдяки співпраці на національному рівні експерти-практики мають можливість отримувати відомості з низки додаткових джерел, що може мати велику цінність для розслідувань. в наведеному далі списку зазначена низка ресурсів і баз даних, які можуть стати доступними. Створення систем обміну інформацією та правил, що поєднують всі слідчі служби, та надання відомостей про попередні та поточні розслідування для уникнення дублювання.

Укладання письмових угод між компетентними органами, наприклад, меморандумів про порозуміння (МП) або аналогічних угод для формалізації зазначених процедур.

Для експертів-практиків в процесі співпраці з відповідними відомствами, які такими джерелами володіють:

- земельний кадастр /реєстр нерухомості;
- Бази даних журналістських розслідувань;
- Матеріали та оперативна інформація карних органів;
- Бази даних стосовно незаконного обігу наркотичних речовин;

- Бази даних митниці та прикордонної служби;
- Матеріали судових цивільних та кримінальних справ;
- Матеріали відомств з надання ліцензій та дозволів;
- Матеріали заповітів та актів про смерть осіб;
- Матеріали комерційних реєстрів;

Співпраця всередині країни як належна практика досягається шляхом:

1. Звернення до співробітника відділу взаємодії перш ніж звертатися до своїх закордонних партнерів, експерту-практику слід проаналізувати свою власну стратегію в справі. потому він може зважити, які дії вже були виконані для використання міжнародної співпраці, яка інформація вже була запитана, і яка вже була надана. одним з перших кроків є звернення до співробітника відділу взаємодії з проханням про неформальну допомогу в розслідуванні.

2. Обмін інформацією різними каналами обмін інформацією може здійснюватися різними каналами, а також через низку доступних для експертів-практиків мереж, як-от, Глобальна мережа координаторів інтерпол та кемденська міжвідомча мережа з повернення активів (CARIN). ці мережі спрощують процеси неформальної допомоги та співпраці у ході розслідувань. вони можуть сприяти особистим контактам із закордонними партнерами, що є не менш важливим для успіху розслідування, оскільки завдяки ним скорочується час отримання відповідей, особливо там, де можуть виникати непорозуміння, пов'язані з відмінностями в термінології та в правових системах. прямі контакти телефоном, електронною поштою або особисті зустрічі з закордонними партнерами дозволяють прискорювати тривалі процедури, зменшуючи кількість необхідних формальних кроків, та підвищувати розуміння конкретних вимог або умов, що висуваються в інших державах.

- податкові матеріали/справи;
- матеріали служб імміграції та натуралізації [56].

3. Створення міждисциплінарних груп повноваження на ведення розслідувань та притягнення винних до відповідальності часто поділені між

різними державними органами, що вказує на необхідність створення офіційних координаційних механізмів, які дають цим органам можливість планувати та реалізовувати узгоджені заходи розслідування фактів відмивання грошей. створення міждисциплінарної групи або робочої команди, особливо коли йдеться про великі та складні фінансові розслідування, гарантує результативну співпрацю між органами, що займаються розслідуванням, притягненням винних до відповідальності та конфіскацією активів. узгоджений підхід або міждисциплінарна група можуть поєднувати в собі представників різних відомств, наприклад, регуляторного органу, податкового органу, аудиторського відомства, генеральної інспекції, митниці, органів охорони кордону та навіть приватного сектору.

Менш формальний спосіб забезпечення координації дій може передбачати укладення меморандумів з метою обміну інформацією та створення спільних слідчих груп. і хоча меморандуми мають меншу силу, аніж норми закону, вони сприяють співпраці та обміну даними в цілях розслідувань актів відмивання грошей та підвищують відповідні спроможності.

Співпраця на міжнародному рівні абсолютно очевидно, що міжнародна співпраця має вирішальну роль в успішних розслідуваннях фактів відмивання грошей та у відстеженні викрадених активів.

Звернення до закордонного органу фінансових розслідувань для обміну інформацією між органами фінансових розслідувань різних країн можуть використовуватися різні захищені канали, наприклад, FIU.Net та EGMONT Secure Web. як правило, органами фінансових розслідувань підписують двосторонні або багатосторонні угоди зі своїми закордонними партнерами, в яких чітко визначаються метод співробітництва та питання збереження конфіденційності.

Співпраця між органами фінансових розслідувань забезпечує неформальний потік оперативних даних, причому в більшості випадків – вже на ранніх етапах розслідування, в тому, що стосується, зокрема, розшуку незаконно отриманих активів. Метою таких заходів є убезпечити майно,

отримане незаконним шляхом, від зникнення. в разі звернення до іноземного органу фінансових розслідувань для запиту додаткової інформації такому органу фінансових розслідувань необхідно навести належні підстави для цього. наприклад, факт того, що певні особи включені до санкційного переліку, не обов'язково буде визнаний орган фінансових розслідувань підставою для передання всіх даних, які стосуються осіб, що потрапили під санкції. Налагодження контактів через національні органами фінансових розслідувань з закордонними органами фінансових розслідувань з використанням Egmont Secure Web, FIU. NET або інших каналів [45].

Співпраця на міжнародному рівні забезпечується як належна практика шляхом:

- міжнародними домовленостями, в основі яких може лежати принцип взаємності, двосторонні або багатосторонні угоди. Експертам-практикам слід також пам'ятати про те, що інструменти БвГ дають державам можливість порушувати розслідування на основі відомостей, одержаних з іншої країни за допомогою офіційного запиту міжнародної правової допомоги.

Міжнародна правова допомога (Мпд) – це формальний механізм обміну інформацією, надсилання запитів на інформацію та її отримання в цілях кримінальних розслідувань та переслідування винних через належний юридичний канал, що має назву «запит про міжнародну правову допомогу (зМпд).

Вилучення злочинних доходів і засобів визначають як позбавлення компетентним органом чи судовою інстанцією підозрюваного (обвинуваченого) можливості відчужувати певне майно шляхом ініціації процедури арешту. На відміну від арешту, який є тимчасовим заходом, вилучення забезпечує безпосередній контроль компетентних органів чи суду над зазначеним майном. Вилучене майно залишається у власності підозрюваного (обвинуваченого) – фізичної чи юридичної особи (осіб) – на момент вжиття зазначеного заходу. Проте компетентний орган чи суд може прийняти рішення про управління

вилученим майном. У процесі розгляду особливостей процедури вилучення злочинних доходів буде використано такі дефініції: – доходи – будь-яке майно, безпосередньо чи опосередковано отримане шляхом учинення протиправних дій (матеріальне/нематеріальне, рухоме/нерухоме, а також будь-які документи, які підтверджують право власності на це майно та причетність особи до будь-яких операцій із ним); – засоби – будь-яке майно, яке було використано чи використання якого (повністю або частково) було заплановано з метою вчинення протиправних дій [36]. Міжнародні правові процедури і стандарти Ідентифікація, арешт, вилучення та конфіскація злочинних доходів є правовими процедурами, які застосовують як дієві заходи в боротьбі з організованою злочинністю. Крім цього, кожна з окреслених процедур вимагає вагомих підстав для застосування. Якими саме міжнародними та національними нормативно-правовими актами потрібно послуговуватися в контексті застосування процедури вилучення злочинних доходів і засобів? Одним із перших міжнародно-правових актів, у тексті якого було визначено застосування конфіскації злочинних доходів як профілактичного заходу та одного з принципів здійснення правосуддя, була Конвенція ООН про боротьбу із незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року. Положення цього документа визначають підстави та процедуру арешту, вилучення й конфіскації доходів або майна еквівалентної вартості, отриманих унаслідок учинення злочинів, пов'язаних із незаконним вживанням чи обігом наркотичних засобів і психотропних речовин. Так, порушено питання про перенесення тягаря доказування в разі наявності сумнівів щодо законності походження майна. Ці принципи відображено в положеннях Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, де визначено процедуру вилучення та конфіскації доходів організованих злочинних груп і висвітлено рекомендації для держав – членів ЄС щодо посилення міжнародної співпраці у сфері застосування процедур вилучення, конфіскації та управління злочинними активами. Конвенція ООН проти корупції, прийнята 2003 року, визначає порядок застосування аналогічних заходів у межах розслідування

злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням і зловживанням владою. У документі вперше фігурує термін «повернення активів», а також розкрито особливості функціонування цього правового механізму в країнах Європи. Необхідність стандартизації й оптимізації процедур вилучення, арешту та конфіскації злочинних доходів і засобів визнають необхідними й експерти FATF. Ідеться про обов'язкову конфіскацію майна і доходів, отриманих у результаті відмивання коштів та інших видів фінансових злочинів; засобів, які було використано або планувалося використати з метою учинення цих злочинів або майно еквівалентної вартості без порушення прав третіх сторін *bona fide*. Усі вищезазначені заходи застосовують компетентні органи, наділені відповідними повноваженнями, серед яких: – ідентифікація, відслідковування та оцінка майна, яке підлягає конфіскації; – арешт і конфіскація майна з метою запобігання здійсненню будь-яких операцій (використання, передача, продаж тощо); – вжиття заходів, спрямованих на попередження чи припинення дій, що унеможлиблюють застосування державою механізмів для повернення активів, які є об'єктом конфіскації; – вжиття будь-яких інших необхідних заходів у межах розслідування [27].

З метою належного вжиття компетентними органами таких заходів, як вилучення та конфіскація злочинних доходів, держава має не лише законодавчо закріпити ці повноваження у відповідних правових актах, а й створити умови, необхідні для їх реалізації та отримання ефективних результатів. Держави – учасниці ГУАМ офіційно криміналізували легалізацію злочинних доходів шляхом внесення відповідних змін до чинних національних законодавств. У трьох із них (за винятком України) було застосовано принцип *all-crime*, за яким засоби й доходи, отримані в результаті учинення будь-якого злочину, можуть стати об'єктом арешту, вилучення та конфіскації. Порядок здійснення зазначених процедур визначається чинними КПК, позаяк жодне з положень кримінального законодавства цих держав не містить вказівок щодо заборони чи обмеження повноважень стосовно вжиття вищевказаних заходів. У процесі ідентифікації цифрової валюти як злочинного доходу чи засобу варто звернути

увагу на таке: – беручи до уваги варіативність умов, у яких здійснюється арешт майна, а також наявність різних тлумачень власне визначення, потрібно враховувати природу цифрових валют (у межах законодавства, яке чітко визначає підстави для арешту засобів учинення злочину, арешт злочинних доходів передбачено у випадках учинення визначених видів злочинів або з урахуванням ступеня тяжкості); – існують різні ступені залучення судових інстанцій до процедури арешту майна, охоплюючи утвердження проведеного арешту (надзвичайні обставини), які впливають на оперативність цієї процедури і мають першочергове значення для забезпечення недоторканості електронних доказів; – законодавство окремих держав передбачає застосування процедури накладення арешту на майно в межах цивільного законодавства, що потребує відповідної підготовки працівників правоохоронних органів, уповноважених проводити арешт; – законодавство всіх держав-учасниць ГУАМ передбачає можливість проведення арешту до винесення обвинувального вироку. Це означає, що стандарт доказування, необхідний для вжиття цього заходу, є нижчим за стандарт, необхідний для винесення судового рішення.

Не менш важливим є питання визначення відомств, уповноважених проводити арешт у межах розслідування кримінальних злочинів із використанням цифрової валюти. На сьогодні держави – учасниці ГУАМ передали відповідні функції правоохоронним органам, уповноваженим використовувати будь-які передбачені чинними КПК процедури, якщо вони мають статус підслідних у межах поточного кримінального розслідування (у контексті нашої тематики – підрозділи, уповноважені розслідувати легалізацію злочинних доходів). Визначення змісту терміна «доходи, одержані злочинним шляхом» має не лише важливе теоретичне, а й практичне значення. Як показує вивчення матеріалів кримінальних проваджень та судових рішень, прийнятих за результатами їх розгляду, непоодинокими є випадки, коли співробітники контролюючих органів, органів досудового розслідування, прокуратури та суду злочинними доходами вважають лише фінансові операції з коштами, забуваючи

про інше майно та майнові права, одержані злочинним шляхом. Такий підхід до виявлення доходів, одержаних злочинним шляхом, та збирання і використання доказів, на нашу думку, необхідно вважати непрофесійним, а розслідування злочинів та судовий розгляд кримінальних проваджень (кримінальних справ) – неповним та однобічним. Майно підозрюваних (обвинувачених, засуджених), одержане злочинним шляхом, залишається невиявленим та невилученим. Отже, слід урахувати, що досудовому розслідуванню злочинів зазначеної категорії та судовому розгляду кримінальних проваджень (кримінальних справ) зазвичай передують виявлення правоохоронними, фінансовими, ревізійними та/чи іншими контролюючими органами України та/чи іншої держави доходів, одержаних злочинним шляхом. Однак відсутність єдиних підходів і стандартів у документуванні виявлених фактів одержання злочинних доходів, алгоритму взаємодії ревізійних, правоохоронних та судових органів дає змогу злочинцям уникати покарання та приховувати свої злочинні доходи від конфіскації. Унаслідок цього непоодинокими є випадки, коли зібрані та направлені до слідчого підрозділу матеріали не дають змоги надати попередню правову кваліфікацію злочину, як того вимагає чинний КПК України (п. 5 ч. 5 ст. 214)³⁸ та невідкладно розпочати досудове розслідування. На нашу думку, лише взаємодія контролюючих, оперативних та слідчих підрозділів, починаючи зі стадії виявлення доходів, одержаних злочинним шляхом, уможливить ефективне провадження боротьби з тяжкими злочинами на міжнародному рівні, дасть змогу виявляти та вилучати злочинні доходи в повному обсязі, у розумні строки закінчувати досудове розслідування та направляти кримінальні провадження (кримінальні справи) до суду для притягнення до кримінальної відповідальності всіх учасників злочинних груп. Крім того, кваліфікуючи доходи як одержані злочинним шляхом, необхідно усвідомлювати, що суб'єкти вчинення злочину (злочинів), пов'язаного з одержанням доходу, можуть: – продовжувати злочинну діяльність (наприклад, безпосередньо фінансувати терористичні дії, торгівлю людьми, сприяти розповсюдженню зброї масового знищення та/чи наркотичних засобів тощо, тобто вчиняти злочини, передбачені

ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»; ст. 258 «Терористичний акт»; ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»; ст. 258-5 «Фінансування тероризму»; ст. 306 «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів»; ст. 439 «Застосування зброї масового знищення»; ст. 440 «Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення» чинного КК України; – використовувати свої злочинні доходи в законній діяльності, легалізуючи (відмиваючи) їх таким чином (наприклад, учиняти фінансові операції чи правочини з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок учинення злочину, що передував легалізації (відмиванню) доходів, а також учиняти дії, спрямовані на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок учинення злочину, що передував легалізації (відмиванню) доходів, тобто займатись підприємницькою діяльністю, благодійністю тощо) (ст. 209 КК України). Правильне сприйняття на початковому етапі документування особливостей використання доходів, одержаних злочинним шляхом, важливе не стільки для слідчого, скільки для співробітника оперативного підрозділу, який виявив такі доходи. Від професіоналізму та майстерності саме співробітників оперативних підрозділів, правильно обраних методів та тактично грамотно реалізованих ними заходів документування протиправної діяльності осіб, які одержують доходи злочинним шляхом, залежать якість зібраних матеріалів і можливість (чи неможливість) дати попередню правову кваліфікацію вчиненого злочину та невідкладно розпочати досудове

розслідування (ст. 214 КПК України). Перелік матеріалів, які можуть бути підставою для початку досудового розслідування фактів незаконного одержання доходів, їх зміст і методика збирання зумовлені не лише видом доходу, обставинами його одержання, тобто видом злочину, унаслідок учинення якого незаконно одержані доходи, та обставинами його вчинення, а й передбаченими КК України та іншими нормативно-правовими актами вимогами до процедури їх збирання, однозначним тлумаченням застосованих понять і термінів (ст. 93, 214 КПК України) [19]. Наприклад, якщо йдеться про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, то відносно злочину, унаслідок учинення якого незаконно одержано доходи, законодавець вживає термін «суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів», визначаючи його як діяння, за яке КК України передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за КК України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи (п. 1 примітки до ст. 209 КК України). Аналогічний термін та його визначення законодавець застосовує в Законі 2014 року (п. 39 ст. 1 Закону 2014 року)⁴⁰. Конвенція 1990 року містить термін «предикатний злочин», визначаючи його як «будь-який кримінальний злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину, зазначеного в ст. 6 цієї Конвенції» (п. «е» ст. 1 Конвенції 1990 року). Вважаючи положення ст. 6 Конвенції 1990 року «Злочини, пов'язані з відмиванням доходів», важливими для організації міжнародного співробітництва в боротьбі з тяжкими злочинами та виявлення доходів, одержаних злочинним шляхом, вважаємо за доцільне проаналізувати її зміст. Так, відповідно до зазначеної статті: «1. Кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб дії, учинені навмисно, розглядалися внутрішнім законодавством як злочини, а

саме: а) перетворення або передача власності, усвідомлюючи, що така власність є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності або з метою сприяння будь-якій особі, замішаній у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій; Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

б) приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно власності або володіння нею, усвідомлюючи, що така власність є доходом;

в) з урахуванням її конституційних принципів і фундаментальних засад її правової системи;

г) набуття, володіння або використання власності, усвідомлюючи під час отримання, що така власність була доходом;

д) участь у вчиненні, об'єднання або змова з метою вчинення, замах на вчинення, пособництво, підмова, сприяння і поради щодо вчинення будь-якого із злочинів, визначених відповідно до цієї статті.

2. З метою виконання або застосування п. 1 цієї статті:

а) не має значення, чи підлягав предикатний злочин кримінальній юрисдикції Сторони;

б) може бути обумовлено, що злочини, зазначені в п. 1, не застосовуються до осіб, які вчинили предикатний злочин;

в) обізнаність, намір чи ціль, необхідні як елемент складу злочину, зазначеного в п. 1, можуть виводитися з об'єктивних, фактичних обставин.

3. Кожна Сторона може вживати таких заходів, які вона вважає також необхідними для кваліфікації своїм внутрішнім законодавством як злочинних всіх або деяких з дій, зазначених у п. 1 цієї статті, а також у будь-якому або в усіх з нижченаведених випадків, коли правопорушник:

а) мав був передбачати, що власність є доходом;

б) діяв з метою одержання прибутку;

в) діяв з метою сприяння продовженню злочинної діяльності» питання виявлення, вилучення, арешту та конфіскації злочинних доходів, законодавець вживає в такому контексті:

1) доходи – це будь-яка економічна вигода, набута злочинним шляхом. Вона може складатися з будь-якої власності. Остання включає власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме чи нерухоме майно та правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній. З метою уточнення поняття «доходи, одержані злочинним шляхом у КК України застосовано термін «кошти або інше майно, одержане злочинним шляхом» (ст. 209 КК України), а в КПК України – «майно у вигляді речей, документів, грошей тощо» (ст. 167 КПК України). Ураховуючи важливість положень зазначених кодексів для забезпечення вилучення в злочинців їх злочинних доходів, залежно від контексту, надалі ми будемо вживати терміни, які застосовані саме в цих нормативних актах: «майно», яке має злочинне походження, або «речі та/чи документи», які мають злочинне походження;

2) злочин, внаслідок учинення якого незаконно одержані доходи (предикатний злочин), має класифікуватись згідно з чинним КК України як тяжкий чи особливо тяжкий або як злочин, учинений проти основ національної безпеки України та громадської безпеки (ч. 4, 5 ст. 12; ст. 96-1 та 96-2 КК України) [19];

3) злочин (злочини), внаслідок учинення якого незаконно одержані доходи, має бути вчинений суб'єктом (суб'єктами) злочину умисно, з метою отримання злочинного доходу;

4) обставини вчинення злочину (злочинів), внаслідок учинення якого незаконно одержані доходи, винуватість особи (осіб) у його (їх) учиненні, розмір і вид доходів повинні бути доказані під час досудового розслідування шляхом застосування належних правових процедур, передбачених чинним КПК України;

5) рішення про арешт злочинних доходів підозрюваного (підозрюваних) під час досудового розслідування приймається слідчим суддею на підставі мотивованого клопотання слідчого, погодженого з прокурором (прокурора), обґрунтованого відповідними матеріалами кримінального провадження, які не лише підтверджують факт учинення підозрюваним злочину, який дав незаконний дохід, а й містять належні, допустимі, достовірні та достатні докази злочинного походження, розміру та виду самих доходів (тобто майна, яке має злочинне походження);

6) рішення про винуватість особи (осіб) у вчиненні злочину (злочинів), який дав незаконні доходи, арешт та вилучення (конфіскацію) доходів, одержаних злочинним шляхом, приймається судом за результатами розгляду кримінального провадження (кримінальної справи) та викладається в обвинувальному вирокі;

7) юридичною підставою для вилучення (конфіскації) доходів, одержаних злочинним шляхом, є лише обвинувальний вирок, який набув законної сили;

8) конфіскація означає покарання, призначене судом після розгляду справи за фактом вчинення злочину (злочинів), результатом якого є остаточне позбавлення доходів, одержаних злочинним шляхом (тобто майна, яке має злочинне походження). Як показує вивчення матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ), у всіх випадках вилученню (конфіскації) доходів, одержаних злочинним шляхом, передують процес їх виявлення, який включає пошук злочинних доходів; встановлення їх видів та неправомірності походження; відслідковування руху; зупинення злочинних операцій та арешт майна. Пропонуємо розглянути процесуальні дії, які забезпечують прийняття судом законного рішення про позбавлення злочинців їх злочинних доходів, які мають бути проведені під час досудового розслідування злочинів слідчим, за погодженням з прокурором чи прокурором, або судом – під час судового розгляду. Злочинні доходи (майно (рухоме та нерухоме), у вигляді речей, документів, грошей тощо) та їх власники зазвичай виявляють ще до початку кримінального провадження (ст. 214 КПК України). Незалежно від обставин

виявлення злочинних доходів та їх власників, а також суб'єктів надання інформації про злочинні доходи чи їх власників (інформацію можуть надавати ревізійні, контролюючі органи, співробітники оперативних підрозділів, громадяни), після початку кримінального провадження виявлення, вилучення та арешт майна, яке має злочинне походження, можна здійснювати лише шляхом проведення процесуальних дій, передбачених КПК України. Процесуальні дії щодо виявлення та арешту майна, яке має злочинне походження, проводять як гласно (тимчасовий доступ до речей і документів; обшук; огляд), так і (негласні слідчі (розшукові) дії). Причому гласні процесуальні дії можуть мати характер примусових дій (обшук) або здійснюватись за згодою власника (володільця) доходів (тимчасовий доступ до речей та/чи документів, огляд). Так, тимчасовий доступ до речей та/чи документів здійснюють лише на підставі ухвали слідчого судді (суду). Тимчасовий доступ до речей та/чи документів полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі та/чи документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їхні копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) (ст. 159 КПК України). Сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи до суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей та/чи документів, які мають злочинне походження (злочинні доходи), та їх вилучення. Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням тільки за погодженням з прокурором. У клопотанні, поданому слідчим (прокурором), має бути зазначено: 1) короткий виклад обставин злочину, у зв'язку з яким подається клопотання; 2) правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України; 3) перелік речей та/чи документів, які мають злочинне походження, тимчасовий доступ до яких планується отримати; 4) підстави вважати, що речі та/чи документи, які мають злочинне походження, перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; 5) значення речей та/чи документів для встановлення обставин у кримінальному

провадженні (кримінальній справі); 6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах та/чи документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей та/чи документів; 7) обґрунтування необхідності вилучення речей та/чи документів, які мають злочинне походження, та недопустимості їх подальшого перебування у володінні відповідної фізичної або юридичної особи (ст. 160 КПК України) [19].

З метою забезпечення своєчасного вилучення та арешту речей та/чи документів, які мають злочинне походження, та збереження їх у тому вигляді, який вони мають на момент розгляду заявленого клопотання, а також, якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей та/чи документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею (судом) без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться (ст. 163 КПК України). Як показує вивчення матеріалів слідчої та судової практики, клопотання про тимчасовий доступ до речей та/чи документів, які мають злочинне походження, заявлені слідчим (прокурором) під час досудового розслідування злочинів, у 98 % кримінальних проваджень розглядаються слідчим суддею без участі власника (володільця) таких речей та/чи документів. Слідчий суддя (суд) постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей та/чи документів, які мають злочинне походження, якщо сторона кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі та/або документи: 1) перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; 2) самі по собі або в сукупності з іншими речами та/чи документами кримінального провадження (кримінальної справи), у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні та/або мають злочинне походження. Вилучення речей та/чи документів, які мають злочинне походження, під час тимчасового доступу буде законним лише у тому випадку, якщо слідчий суддя (суд) в ухвалі про надання

тимчасового доступу до речей та/чи документів дає розпорядження про вилучення зазначених у клопотанні сторони кримінального провадження речей та/чи документів. Рішення про вилучення речей та/чи документів, які мають злочинне походження, слідчий суддя (суд) приймає, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей та/чи документів, які мають злочинне походження, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей та/чи документів – їх вилучення та арешту, з метою подальшої конфіскації (ст. 163 КПК України). Ухвала про тимчасовий доступ до речей та/чи документів буде юридичною підставою для тимчасового доступу та вилучення речей та/чи документів, які мають злочинне походження, якщо в ухвалі слідчого судді (суду) про тимчасовий доступ до речей та/чи документів буде зазначено такі дані: 1) прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей та/чи документів, які мають злочинне походження; 2) дата постановлення ухвали; 3) положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу; 4) прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей та/чи документів; 5) назва, опис, інші відомості, які дають можливість визначити речі та/чи документи, які мають злочинне походження, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ; 6) розпорядження надати (забезпечити) тимчасовий доступ до речей та/чи документів зазначеній в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити зазначені речі та/чи документи, які мають злочинне походження (ст. 164 КПК України). Строк дії ухвали про тимчасовий доступ до речей та/чи документів, які мають злочинне походження, не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали (ст. 164 КПК України). Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді (суду) про тимчасовий доступ до речей та/чи документів як володілець речей та/чи документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей та/чи документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді (суду). Зазначена в ухвалі слідчого судді (суду) особа

зобов'язана пред'явити особі, яка зазначена в ухвалі як володілець речей та/чи документів, оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей та/чи документів та вручити її копію. Особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей та/чи документів, зобов'язана залишити володільцю речей та/чи документів опис речей та/чи документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді (суду). На вимогу володільця особою, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до документів, має бути залишено копію вилучених документів. Копії вилучених документів виготовляються з використанням копіювальної техніки, електронних засобів володільця (за його згодою) або копіювальної техніки, електронних засобів особи, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до документів (ст. 165 КПК України). У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей та/чи документів слідчий суддя (суд) за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей та/чи документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями КПК України з метою відшукування та вилучення зазначених речей та/чи документів, які мають злочинне походження. У разі вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину в кримінальному провадженні, згідно з положеннями КПК України, можуть проводитись також негласні слідчі (розшукові) дії з метою відшукування та подальшого вилучення шляхом проведення гласних процесуальних дій речей та/чи документів, які мають злочинне походження. Якщо дозвіл на проведення обшуку надано за клопотанням сторони захисту, слідчий суддя (суд) доручає забезпечення його проведення слідчому, прокурору або органу Національної поліції за місцем проведення цих дій. Проведення обшуку здійснюється за участі особи, за клопотанням якої надано дозвіл на його проведення, згідно зі ст. 166 КПК України. Відповідно до положень чинного КПК України, вилучене під час тимчасового доступу чи проведення будь-яких інших процесуальних дій майно, яке має злочинне походження, вважається тимчасово вилученим до вирішення питання про його арешт або повернення власнику (володільцю). Отже,

тимчасовим вилученням майна, яке має злочинне походження, є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває таке майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення (ст. 167 КПК України). Згідно з КПК України, тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, грошей, документів тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину та/або зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину та/або винагороди за його вчинення; 3) є предметом злочину, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від учинення злочину, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено (ст. 167 КПК України). Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час обшуку чи здійснення іншої процесуальної дії, у разі тимчасового вилучення майна, яке має злочинне походження, або негайно після здійснення процесуальної дії зобов'язана скласти відповідний протокол, копія якого надається особі, у якої вилучено майно, або її представнику. Після тимчасового вилучення майна, яке має злочинне походження, уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 168 КПК України)⁴⁵. Тимчасово вилучене майно може бути повернуто: 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним; 2) згідно з ухвалою слідчого судді (суду), у разі відмови в задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна; 3) у разі скасування арешту та з інших формальних підстав, передбачених ст. 171 «Клопотання про арешт майна», ст. 173 «Вирішення питання про арешт майна» КПК України (ст. 169 КПК України). Арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді (суду) права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує

сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом вчинення злочину (має злочинне походження), підлягає конфіскації в підозрюваного (обвинуваченого, засудженого), третіх осіб, конфіскації в юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Арешт майна скасовується у встановленому КПК України порядку (ст. 170 КПК України). Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. Слідчий (прокурор) повинні вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні (кримінальній справі), зокрема шляхом витребування необхідної інформації в Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб (ст. 170 КПК України). Арешт майна, яке має злочинне походження, здійснюють з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 3) відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення злочину (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди (ст. 170 КПК України). Арешт накладається на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що вони були: – знаряддям вчинення злочину; – об'єктом злочинних дій; – набуті злочинним шляхом;

– отримані юридичною особою внаслідок учинення злочину; – зберегли на собі сліди злочину; – містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ст. 98; 170 КПК України). У невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації в кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт

на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Такі заходи застосовують строком до 48 год. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 год, прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про арешт майна. Якщо протягом зазначеного строку прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі (ст. 170 КПК України). Арешт може бути накладений у встановленому КПК України порядку на рухоме чи нерухоме майно, гроші в будь-якій валюті готівкою або в безготівковій формі, у тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні в банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді (суду) визначено необхідність арешту майна (ст. 170 КПК України). Не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів. Заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише в разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна. Заборона використання житлового приміщення особам, які на законних підставах проживають у такому житловому приміщенні, не допускається (ст. 170 КПК України). З клопотанням про арешт майна, яке має злочинне походження, до слідчого судді (суду) має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач. У клопотанні слідчого (прокурора) про арешт майна має бути зазначено: 1) підстави, мету й відповідне обґрунтування необхідності арешту майна, яке має злочинне походження; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або

конкретні факти й докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним (обвинуваченим, засудженим, третіми особами) таким майном; 4) розмір шкоди, неправомірної вигоди, отриманої юридичною особою, внаслідок учинення злочину (ст. 171 КПК України). До клопотання також має бути додано оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий (прокурор) обґрунтовує доводи клопотання. У клопотанні цивільного позивача в кримінальному провадженні про арешт майна підозрюваного (обвинуваченого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої злочином) має бути зазначено: 1) розмір шкоди, завданої злочином, а також розмір позовних вимог; 2) докази факту завдання шкоди та розміру цієї шкоди. Клопотання слідчого (прокурора) про арешт тимчасово вилученого майна, яке має злочинне походження, має бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено (ст. 171 КПК України).

У разі тимчасового вилучення майна, яке має злочинне походження, під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, клопотання про арешт такого майна має подати слідчий (прокурор) протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його вилучили (ст. 171 КПК України). Клопотання про арешт майна слідчий суддя (суд) розглядає не пізніше двох днів з дня його надходження до суду за у часті слідчого та/або прокурора, цивільного позивача (якщо клопотання подано ним), підозрюваного (обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження). Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання (ст. 171 КПК України). Клопотання слідчого (прокурора, цивільного позивача) про арешт майна, яке має злочинне походження, але яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного (обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника,

представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження), якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна. Юридично значущою є правова процедура арешту майна, визначена ст. 171 КПК України, якою передбачені не лише вимоги до оформлення клопотання про арешт майна як виду письмового процесуального документа та додатків до нього, а й встановлені строки його подачі слідчому судді (суду). Встановивши, що клопотання про арешт майна, яке має злочинне походження, подано без додержання встановлених вимог, слідчий суддя (суд) повертає його прокурору, цивільному позивачу та встановлює строк у 72 год або з урахуванням думки слідчого, прокурора чи цивільного позивача менший строк для усунення недоліків, про що постановляє ухвалу. У такому разі тимчасово вилучене в особи майно підлягає негайному поверненню після спливу встановленого суддею строку, а в разі звернення в межах встановленого суддею строку з клопотанням після усунення недоліків – після розгляду клопотання та відмови в його задоволенні.

Під час розгляду клопотання про арешт майна, одержаного злочинним шляхом, слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про арешт майна. Слідчий суддя (суд) відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна в разі, якщо особа, яка його подала, не доведе необхідність такого арешту (ст. 173 КПК України). Не допускається арешт майна (коштів) банку, що належить до категорії неплатоспроможних, а також майна (коштів) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 173 КПК України). Під час вирішення питання про арешт майна, яке має злочинне походження, слідчий суддя (суд) має враховувати: 1) правову підставу для арешту майна; 2) можливість використання майна як доказу в кримінальному провадженні; 3) наявність обґрунтованої підозри в учиненні тяжкого (особливо тяжкого) злочину чи злочину, вчиненого проти основ національної безпеки України та громадської безпеки, особою (особами), майно якої арештовують; 4) розмір шкоди, завданої

злочином, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою; 5) розумність і співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; 6) наслідки арешту майна, яке має злочинне походження, для підозрюваного (обвинуваченого, засудженого, третіх осіб). Відмова в задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі, відповідно, всього або частини тимчасово вилученого майна. У разі задоволення клопотання слідчий суддя (суд) застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна, що має злочинне походження. Слідчий суддя (суд) зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна злочинного походження, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб.

У разі задоволення клопотання слідчий суддя (суд) постановляє ухвалу, у якій зазначає: 1) перелік майна, на яке накладено арешт; 2) підстави застосування арешту майна; 3) заборону (обмеження) розпоряджатися або користуватися майном, яке має злочинне походження, у разі її передбачення та вказівку на таке майно; 4) порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб. Ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя (суд) постановляє не пізніше сімдесяти двох годин із дня знаходження до суду клопотання, інакше таке майно повертається особі, у якої його було вилучено. Копію ухвали негайно після її постановлення вручають слідчому, прокурору, а також присутнім під час оголошення ухвали: – фізичній або юридичній особі, щодо майна якої вирішували питання про арешт, – під час вирішення питання про арешт майна, яке має злочинне походження, з метою забезпечення збереження речових доказів; – підозрюваному (обвинуваченому, засудженому або юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження), – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; – підозрюваному (обвинуваченому, засудженому, фізичній чи юридичній особі, яка відповідно до закону несе цивільну відповідальність за

шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила злочин, а також юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження, – під час вирішення питання про арешт майна, яке має злочинне походження, з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок злочину (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. У разі відсутності таких осіб під час оголошення ухвали копію ухвали надсилають їм не пізніше наступного робочого дня після її постановлення [67].

Підозрюваний, обвинувачений, треті особи мають право на захисника, право оскаржити судові рішення щодо арешту майна, яке має злочинне походження (ст. 173 КПК України). Майно або грошові суми клієнта неплатоспроможного банку, на яке судом накладено арешт, до дня віднесення банку до категорії неплатоспроможних, може бути передано приймаючому, перехідному банку чи спеціалізованій установі, утвореній Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, у встановленому законодавством про систему гарантування вкладів фізичних осіб порядку з письмовим повідомленням Фондом гарантування вкладів фізичних осіб особи, в інтересах якої накладено арешт. Причому передане майно або грошові суми залишаються обтяженими відповідно до ухвали суду про накладення арешту (ст. 173 КПК України). Підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні під час розгляду питання про арешт майна, яке має злочинне походження, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. Таке клопотання під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а в межах судового провадження – суд. Арешт майна, яке має злочинне походження, може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо

якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що арешт накладено необґрунтовано (ст. 174 КПК України). Клопотання про скасування арешту майна слідчий суддя (суд) розглядає не пізніше трьох днів після його надходження до суду. Про час і місце розгляду інформують особу, яка заявила клопотання, та особу, за клопотанням якої було арештовано майно. Суд скасовує арешт майна, зокрема, у разі виправдання обвинуваченого, закриття кримінального провадження судом, непризначення судом покарання у виді конфіскації майна, залишення цивільного позову без розгляду або відмови в цивільному позові.

Ухвала про арешт майна, яке має злочинне походження, слідчий (прокурор) виконує негайно (ст. 174–175 КПК України). Арештоване майно, яке має злочинне походження, може бути конфісковане, якщо таке покарання злочинцю буде призначене судом. Конфіскацію майна застосовують лише на підставі вироку суду, який набув законної сили. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості й може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України. З 2013 року в чинному КК України передбачено спеціальну конфіскацію. Вона полягає в примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України [7], за умови вчинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України [7], за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ч. 2 і 3 ст. 159-1 «Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму», ч. 1 ст. 190 «Шахрайство», ст. 192 «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою», ч. 1 ст. 204

«Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів», ч. 1 ст. 209-1 «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму», ч. 1 ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», ч. 1 і 2 ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ч. 1, 2 ст. 212-1 «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», ч. 1 ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами», ч. 1 ст. 229 «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару», ч. 1 ст. 239-1 «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель», ч. 1 ст. 239-2 «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», ч. 2 ст. 244 «Порушення законодавства про континентальний шельф України», ч. 1 ст. 248 «Незаконне полювання», ч. 1 ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», ч. 1 і 2 ст. 300 «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію», ч. 1 ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів», ч. 1 ст. 302 «Створення або утримання місць розпусти і звідництво», ч. 1 ст. 310 «Посів або вирощування снотворного маку чи конопель», ч. 1 ст. 311 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів», ч. 1 ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», ч. 1 ст. 318 «Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних

засобів, психотропних речовин або прекурсорів», ч. 1 ст. 319 «Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин», ч. 1 ст. 362 «Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї», ст. 363 «Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється», ч. 1 ст. 363-1 «Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку», ч. 1 ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», ч. 1 ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» КК України. Спеціальну конфіскацію застосовують на підставі: 1) обвинувального вироку суду; 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру; 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру. У разі, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту, її може бути застосовано на підставі: 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності; 2) ухвали суду, постановленої в порядку ч. 9 ст. 100 КПК України «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію» [8], за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними. Спеціальну конфіскацію застосовують у разі, якщо гроші, цінності й інше майно: 1) одержані внаслідок учинення злочину та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за

його вчинення; 3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання. Якщо гроші, цінності й інше майно були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна. Спеціальну конфіскацію застосовують у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Гроші, цінності, у тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні в банках або інших фінансових установах, інше майно, яке має злочинне походження, підлягають спеціальній конфіскації в третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була та могла знати, що таке майно має злочинне походження. Відомості щодо обізнаності третьої особи в частині злочинного походження набутого майна мають бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів. Спеціальну конфіскацію не може бути застосовано відносно майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача. Її не застосовують щодо

грошей, цінностей та іншого майна, які не мають злочинного походження. Вони згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочином.

Отже, покарання у виді конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всіх або частини доходів, які є власністю засудженого. Якщо конфісковують частину доходів, суд має конкретизувати, про яку саме частину йдеться, або перелічити це майно (рухоме та/чи нерухоме, майнові та/чи немайнові права). Конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом, встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених КК України. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, наведено в додатку до Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII (ст. 59 КК України). Незалежно від виду процесуальної дії, якщо її метою є виявлення та вилучення (арешт, конфіскація) злочинних доходів, у всіх випадках необхідно усвідомлювати, що особисті та майнові права особи захищені законом, а отже, їх реалізація під час досудового розслідування – обов'язок слідчого (прокурора), який здійснює кримінальне провадження, а під час судового розгляду – обов'язок суду.

3.2. Стратегічні орієнтири та шляхи покращення організації фінансових розслідувань в національній практиці

Фінансове розслідування має бути невід'ємною складовою загальної стратегії боротьби зі злочинністю, що ґрунтується на комплексних законодавчих засадах, у яких буде відображено роль фінансового розслідування як невід'ємної частини роботи правоохоронного блоку. Чіткі цілі та завдання, цілеспрямовані заходи, наявність достатніх ресурсів, організація підготовки

слідчих та оперативних працівників з можливістю використання наданих законом повноважень з урахуванням комплексного та креативного підходу, послідовності та цілеспрямованості дій – усе це елементи ефективної стратегії здійснення фінансового розслідування. Пріоритетним завданням держави має стати підготовка необхідної кількості належним чином навчених слідчих з розслідування фінансових злочинів. Вони повинні бути обізнані в питаннях проведення цих розслідувань, зокрема знати відповідні положення національного законодавства, міжнародних конвенцій і стандартів. Слід створити інституційні умови, які сприятимуть формуванню належного середовища для проведення фінансових розслідувань, а також сприяти розвитку взаємодії шляхом надання відповідних законодавчих повноважень будь-якому з компетентних органів. Фінансові розслідування слід провадити в поєднанні зі «звичайними» та іншими розслідуваннями предикатних злочинів або загалом об'єднувати з ними. Забезпечення можливості для спеціалізованих слідчих груп тісно співпрацювати з різними компетентними органами, де потрібні спеціальні знання та навички, має стати частиною «стандартних оперативних дій». Необхідно розробити стратегію фінансових розслідувань та розглянути можливість упровадження програм за допомогою яких відомства, такі як Паралельними розслідуваннями (у контексті фінансових розслідувань) є зосередження роботи одночасно на предикатному злочині та відмиванні грошей. Підхід, за якого використовують паралельні розслідування, дає змогу запозичити досвід і знання з тієї чи іншої сфери розслідування, які доповнюють один одного та сприяють більш повному розслідуванню злочинів. Проведення паралельного фінансового розслідування предикатного злочину є фактично превентивним, оскільки дає змогу виявити злочинні доходи, отримані від злочинів, що знаходяться в процесі розслідування, з метою їх подальшого розшуку/арешту. Таким чином, це є гарантією того, що активи не зникнуть, а також дає змогу запобігти потраплянню злочинних доходів у легальну фінансову систему, що, відповідно, виключає можливість використання цих коштів з метою вчинення злочинів у майбутньому. Завдяки цьому практика

сприяє дотриманню принципу, прийнятого як у законодавстві, так і в суспільстві, про те, що ніхто не має отримувати вигоду від злочину. Фінансові розслідування потребують опрацювання значних масивів інформації, зокрема про рух банківськими рахунками грошових коштів. Будь-який запис, який так чи інакше залишає за собою паперовий слід тих чи інших дій з грошовими коштами, має важливе значення. Основним завданням фінансового розслідування є виявлення та документальне підтвердження руху грошових коштів під час учинення злочину. Наявність зв'язку між тим, звідки прийшли гроші, хто й коли їх отримує, де їх зберігають, може бути доказом злочинної діяльності. Фінансова інформація може також допомогти під час проведення паралельного розслідування предикатного злочину за допомогою: – визначення мотивів злочину, виявлення системи зв'язків з іншими учасниками та місцями; – з'ясування того, які ще використовувалися засоби, наприклад, телефони, транспорт та інші можливі речі, що стосуються кримінальної події; – визначення місцезнаходження та встановлення особи підозрюваних, свідків або жертв; – надання інформації про переміщення підозрюваних осіб (ініціативно, приховане використання фінансової інформації); – надання інформації з метою визначення того, хто є головним підозрюваним, з урахуванням того, що раніше це зробити не вдалося; – розшуку осіб. Для більшості злочинів відмивання злочинних доходів є просто супутнім явищем. Після того як злочинець отримує злочинний дохід, він зазвичай хоче будь-яким чином цим доходом скористатися. Уміння відстежити фінансовий слід дає змогу відтворити загальну картину, включаючи факти й обставини справи, у логічному й послідовному порядку [57]. Паралельні розслідування спрямовані на те, щоб правоохоронні органи могли розкрити та виявити всіх учасників злочинної схеми. Паралельне фінансове розслідування здатне показати, як вибудовано кримінальну інфраструктуру, визначити ієрархію злочинних організацій. Інформація, результати кримінальної розвідки й докази, отримані під час проведення паралельних розслідувань, можуть використовуватися спільно. Відповідно, ресурси може бути розподілено таким чином, щоб уникнути

дублювання функцій. Термін «кримінальна розвідка» в цьому контексті відображає роль розвідувальних органів, які займаються питаннями національної безпеки, розшуку/арешту й конфіскації активів. Фінансове розслідування сприяє більш повному та комплексному розслідуванню предикатного злочину, адже передбачає демонстрування рівня життя підозрюваного, складання фінансового профілю особи. Це може бути непрямим доказом (за рішенням суду) того, що єдиним зрозумілим джерелом доходів є протиправна діяльність. Зазначене сприяє встановленню доказів, достатніх для того, щоб звинуватити підозрюваного як за статтею про відмивання грошей, так і за предикатний злочин. Таким чином буде створено базу для процедури арешту й конфіскації активів, яку може бути реалізовано за допомогою зіставлення та подання прямих або непрямих доказів. Необхідно розробити сучасну тактику й методику здійснення фінансових розслідувань, визначивши найбільш важливі складові та місце оперативно-розшукової діяльності в цьому процесі. Це може допомогти визначити структуру фінансового розслідування й слугуватиме своєрідними рекомендаціями для слідчих та оперативних працівників. Багатопрофільні або цільові групи. Під час проведення масштабних і складних фінансових розслідувань важливо зібрати багатопрофільну або цільову групу фахівців, що є передумовою забезпечення ефективного розслідування, передачі кримінального провадження до суду та здійснення конфіскації. Слід розробити стратегічний підхід з питання внутрішньовідомчої та міжвідомчої взаємодії для того, щоб забезпечити обмін інформацією всередині відомства та між ними, а також із зарубіжними колегами [12]. До багатопрофільних груп може бути включено різноманітних фахівців, зокрема слідчих з фінансових злочинів, фінансових аналітиків, фахівців у сфері бухгалтерії, фахівців з інформаційних технологій, управління активами, а також прокурорів. Експерти можуть бути відряджені або залучені з інших відомств, таких як Держфінмоніторинг, ДФС України, аудиторські агентства, генеральної прокуратури, або навіть залучені з приватного сектору. Зазначені фахівці повинні мати досвід і знання, необхідні для аналізу значних

обсягів фінансової, банківської, ділової та бухгалтерської документації, включаючи безготівкові грошові перекази, фінансові виписки, митну й податкову документацію. Обов'язковою є наявність у цих групах слідчих з досвідом роботи щодо збору ділової та фінансової інформації розвідувального характеру, виявлення складних злочинних схем, відстеження фінансового сліду, а також використання спеціальних заходів, таких як операції під прикриттям, перехоплення телефонних переговорів, отримання доступу до комп'ютерних файлів і застосування контрольованої поставки. Багатопрофільні групи мають також включати слідчих із кримінальних проваджень, які володіють необхідними знаннями та навичками щодо традиційних методів ведення досудового розслідування. Прокурори також мають володіти аналогічними знаннями й досвідом для того, щоб якісно представити справу в суді. Після формування багатопрофільної групи вкрай важливо налагодити ефективну взаємодію між членами команди, а також усіма відомствами, залученими до роботи. Відсутність у відомстві або управлінні системи обміну інформацією (у тому числі оперативною) часто ускладнює комплексні фінансові розслідування. До кола механізмів, які сприяють внутрішньовідомчій та міжвідомчій взаємодії, належать: – упровадження системи обміну інформацією, коли всі слідчі підрозділи матимуть інформацію про раніше проведені або поточні розслідування щодо одних і тих самих осіб та/або організацій з метою уникнення дублювання, проведення дискусій, що стосуються розв'язання конфліктних ситуацій, і сприяння міжвідомчій обізнаності; – визначення правил і процедур, які сприятимуть обміну інформацією в межах існуючих внутрішньовідомчих та міжвідомчих форм взаємодії. Такі правила й процедури мають сприяти обміну інформацією на стратегічному рівні; – упровадження такого підходу, за допомогою якого, внутрішньовідомчі та міжвідомчі суперечності будуть вирішуватися виключно в інтересах слідства; – компетентним органам необхідно розглянути можливість підписання письмових угод, таких як меморандум про взаєморозуміння або аналогічних угод, що дасть змогу офіційно затвердити процес взаємодії. Доцільно

розробити стратегію оптимізації взаємодії між державним і приватним секторами, яка не обмежуватиметься лише інформуванням про операції. Як джерело фінансової інформації приватний сектор володіє корисною інформацією, зацікавлений у захисті своєї репутації, має навички й знання, що дають змогу йому аналізувати й обробляти інформацію. Крім цього, він перебуває в більш вигідному становищі, ніж правоохоронні органи. Забезпечення належного захисту інформації та права на недоторканність приватного життя також має бути частиною процесу інформаційного обміну, здійснюваного в межах правового поля, щоб більш ефективно виявити ті моменти, які можуть допомогти правоохоронним органам у проведенні фінансових розслідувань. Повернення активів. Успішна процедура повернення активів вимагає наявності комплексного плану дій, який буде включати низку важливих кроків і рішень [34]. Компетентним органам належить зібрати й оцінити факти, вивчити матеріали, сформувати команду, визначити ключових союзників, зв'язатися із зарубіжними колегами (за наявності міжнародної складової), урахувати юридичні, практичні й оперативні тонкощі й забезпечити ефективний перебіг кримінального провадження. Окрім кримінальної конфіскації, також необхідно стратегічно оцінити інші варіанти дій, або навіть застосування адміністративних процедур. Однією з найбільших проблем, з якими доводиться мати справу під час проведення розслідувань у справах про повернення активів, є отримання доказів про те, що активи пов'язані зі злочинною діяльністю (конфіскація власності), або про те, що активи є доходом, отриманим від учиненого особою злочину (конфіскація коштів). Задля встановлення цього зв'язку слідчі та оперативні працівники мають шукати й відслідковувати активи до того моменту, доки не буде встановлено зв'язок зі злочином або не буде визначено місцезнаходження активів. Для того, щоб цього досягти, необхідно розглянути можливість створення спеціальних відділів із конфіскації, сформованих зі слідчих з фінансових злочинів і прокурорів. Вони мають на меті виявлення та розшук активів підлягають конфіскації. За умови реалізації такого підходу, слідчі з фінансових злочинів,

які відповідають за розшук і конфіскацію активів, повинні почати тісно взаємодіяти зі своїми колегами під час проведення кримінального переслідування. Відсутність такої взаємодії може негативно позначитися на веденні кримінальної справи, що, відповідно, негативно позначиться на процедурі конфіскації. Необхідно впроваджувати механізми, які нададуть можливість компетентним органам ефективно розпоряджатися майном та за потреби – позбавлятися того майна, яке було заморожено, арештовано або конфісковано [67]. Ці механізми слід застосовувати як щодо внутрішніх процедур, так і відносно запитів іноземних держав. Підрозділи з управління активами мають тісно взаємодіяти зі слідчими і прокурорами, що дасть змогу уникнути конфіскації активів, які надто дорогі або об'ємні з позиції змісту. Ще однією проблемою проведення розслідувань з метою повернення активів є відсутність централізованого контролю в умовах, коли кожна справа щодо повернення активів проходить через різні етапи в межах судової системи. Відсутність централізованого контролю над процесом може призвести до блокування роботи системи кримінального правосуддя. Унаслідок цього кожен етап процесу може стати ізольованим, розглядатися окремо, що може ускладнити координування всього процесу фінансового розслідування, арешту й конфіскації активів. З метою уникнення цих проблем слід використовувати можливості Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, можливість створення та використання національної бази даних повернення активів, у якій містилася б інформація про кожні справи повернення активів у межах усіх етапів його проходження через систему кримінального правосуддя. Це надасть можливість централізовано перевіряти й аналізувати інформацію з усіма зацікавленими сторонами із застосуванням на всіх етапах статистичної методології. Це також дасть змогу визначати проблеми, які гальмують процес, що, відповідно, забезпечить оперативне розв'язання таких проблем. Така база даних становить єдине джерело даних за минулі періоди, що стосуються повернення активів, використовується під час проведених розслідувань і сприяє

грунтовнішому розумінню справи та співпраці між компетентними органами. Зазначена система зазвичай забезпечує більш високий рівень співпраці, що дає змогу виявляти більшу кількість активів для арешту й проведення успішної конфіскації. Національна база даних також є важливим інструментом, оскільки підвищує ефективність процесу повернення активів і забезпечує комплексний підхід до проведення досудового й судового розслідувань. Реєстри. Важливим є забезпечення наявності належної, достовірної та своєчасної інформації про те, хто є кінцевим власником або хто контролює юридичних осіб. Ідеться, зокрема, про інформацію щодо трастів, заснованих за угодою сторін, у тому числі дані про засновника, довірену особу і вигодонабувачів. Така достовірна та своєчасна інформація є необхідною для фінансового розслідування. Складні фінансові розслідування за участі комерційних організацій вимагають залучення креативних і високопрофесійних слідчих. Отже, до розслідування складних справ цієї категорії необхідно залучати слідчих з фінансових злочинів, які мають відповідну освіту, є підготовленими та опанували на високому рівні знання щодо: – сутності діяльності комерційних організацій в усьому світі, зокрема стосовно того, як їх можна використати в протиправних цілях; – найбільш ефективних способів і методик ведення досудового розслідування, що дасть змогу проникнути за «корпоративну завісу»). З метою ефективного проведення фінансових розслідувань країни можуть розробляти й вести суспільно доступні реєстри, такі як реєстр юридичних осіб, земельний кадастр, реєстр некомерційних організацій [38]. Якщо це можливо, такі реєстри мають бути централізовані, мати електронну форму та працювати в реальному часі таким чином, щоб вони регулярно оновлювалися і за ними можна було здійснювати пошук у будь-який час. Така система дасть змогу слідчим з фінансових злочинів набагато швидше отримати доступ до необхідної інформації з метою виявлення, розшуку, заморожування та подальшої конфіскації активів. Для того, щоб допомогти компетентним органам отримати доступ до необхідної інформації під час проведення фінансових розслідувань, певний набір базової інформації щодо юридичних осіб має бути представлений

у реєстрах юридичних осіб. Така вихідна інформація повинна легко перевірятися та не мати двозначного тлумачення. Там, де це можливо, заохочується перехід від простої системи обліку даних і ведення реєстру підприємств до більш складних компонентів, які є частиною режиму протидії відмиванню грошей держави. Також рекомендується направляти більше ресурсів на підтримку реєстрів юридичних осіб для того, щоб базова інформація відповідала рекомендаціям. Доцільно використовувати компонент здійснення регулярної перевірки даних (навіть якщо цей компонент базується суто на застосуванні методу ранжування об'єктів за ключовими статистичними даними). Реєстри, у яких буде відображено параметри, які свідчать про можливість застосування відносно компаній, що не відповідають необхідним вимогам, штрафних санкцій або інших мір покарання, будуть давати більш точну інформацію. Таким чином, слідчі з фінансових правопорушень будуть мати безпосередній доступ до надійної та якісної інформації. Відмивання грошей і повернення активів зазвичай співіснують паралельно. Відмивання грошей є злочинною діяльністю, що вчиняється після вчинення правопорушення для того, щоб приховати справжнє походження, природу і право власності стосовно злочинних доходів. Водночас повернення активів – це дії слідчих органів або прокуратури, що мають на меті відстеження руху незаконних активів, вилучення їх у злочинців і повернення їх законному власникові. Таким чином, повернення активів є процесом, за допомогою якого ці доходи від злочинів ідентифіковано, вилучено, конфісковано та повернуто законним власникам (державі, державним підприємствам, приватним особам або приватним юридичним особам). Попри те, що кожен випадок повернення активів є унікальним, з огляду на загальні обставини його здійснення, можна виокремити чотири етапи цього процесу. 1. Дослідчий етап, під час якого слідство, отримавши інформацію про злочин та/або окремі факти щодо викрадених активів, накопичує додаткову інформацію для того, щоб перевірити справжність цієї інформації. У цьому процесі важливу роль відіграє фінансова розвідка, зокрема в контексті з'ясування попередньої інформації, необхідної

для підтвердження факту крадіжки та руху активів, а також їхніх потенційних місць розташування. Ключовим на цьому етапі є питанням про те, чи дійсно вчинено злочин і хто його вчинив. 2. Слідчий етап, у межах якого виявляють доходи від злочинів, визначають їхнє місце розташування та надалі заморожують. Свідчення про право власності цих активів підсумовують задля їх урахування під час підготовки постанови про конфіскацію. Це етап, на якому слідчі органи й прокуратура як запитуючої, так і запитуваної юрисдикції обирають відповідний інструментарій для досягнення бажаних результатів (наприклад, збір доказів, заморожування або арешт активів). Важливо усвідомлювати, що ця фаза стосується як оригінального злочину, так і заходів, вжитих для відмивання доходів, отриманих від предикатного злочину. Слідчий етап спрямований на те, щоб, по-перше, знайти і заморозити вкрадені кошти, а по-друге, встановити їхній зв'язок з учиненням протиправного діяння [49]. Таким чином, на цьому етапі важливо зосередитися як на встановленні достатніх доказів щодо злочинності первинної дії, унаслідок якої було створено ці активи під питанням, а також на розкритті конкретних методів відмивання грошей, які було застосовано з боку злочинців для відмивання цих активів. Ключові питання, на які потрібно відповісти на цьому етапі, можна узагальнити таким чином: хто (окремі особи, компанії) залучений до вчинення злочину; яку шкоду було завдано внаслідок правопорушення, тобто що було вкрадено або які доходи від злочину було отримано; коли було вчинено злочин; де було вчинено протиправне діяння; куди переведено доходи від злочинів і де вони знаходяться зараз; чому винні вчинили цей злочин (мотивація); яким чином було вчинено злочин, зокрема набуто доходи від нього? 3. Судовий етап, який відбувається після завершення розслідування, коли справу передають до суду. Цей етап передбачає судовий процес, після чого – винесення судового рішення проти осіб, зазначених у попередньому етапі. У разі, якщо обвинувачених засуджено, суд виносить остаточне рішення для юридичної конфіскації активів, які вони вкрали у зв'язку з учиненням ними кримінального злочину. Коли всі можливості для оскарження вичерпано, цей етап знаменує перехід від фази

«заморожених активів» до фази «конфіскованих активів». Щоб конфіскувати активи в юрисдикції (юрисдикціях), у якій їх було знайдено, судові органи запитуючої юрисдикції мають тісно співпрацювати з колегами, що гарантуватиме обрання відповідного напрямку дій (наприклад, виконання постанови про конфіскацію від запитуючої країни або отримання місцевої постанови про конфіскацію в запитованій юрисдикції). Питання, що потребують відповіді на цьому етапі (зокрема від судових органів), стосуються того, чи було зібрано достатньо переконливі докази і чи було дотримано верховенство права на етапі розслідування. 4. Етап повернення відбувається тоді, коли власність повертають до законного власника і нею розпоряджаються належним чином (з урахуванням будь-яких міжнародних зобов'язань з обміну активами та права добросовісних третіх сторін). На цьому етапі зазвичай визначають обсяги активів, які слід повернути, та способи розпоряджання ними. Незалежно від того, наскільки високим є ступінь політичної волі, процес повернення викрадених активів не є надзвичайно складним і трудомістким. Процес повернення активів передбачає низку дій, які дають змогу простежити, накласти арешт, здійснити конфіскацію та повернення викрадених активів. Цей процес ускладнюється на кожному етапі процесу повернення активів не лише тому, що винні у вчиненні кримінальних злочинів намагаються приховати справжню природу, походження і право власності на викрадені активи за допомогою відмивання грошей, а й тому, що він вимагає активного спілкування і тісної координації між відповідними органами тих юрисдикцій, де кримінальні злочини було вчинено, а також їхніми зарубіжними колегами тих юрисдикцій, у межах яких докази або активи може бути знайдено. Адже досвідчені злочинці використовують низку стратегій для того, щоб приховати походження коштів і перетворити їх у різноманітні форми, щоб назвати лише деякі з них, наприклад, тверду валюту, електронні кошти, матеріальне і нематеріальне майно, корпоративні структури й акції. Вони передають і поширюють ці активи через кордони кількох юрисдикцій під іменами кількох власників, що дає змогу замаскувати справжню природу цих активів та

ускладнити відстеження, відслідковування і юридичне вилучення. Цей елемент у відмиванні грошей із залученням різноманітних юрисдикцій може особливо перешкоджати зусиллям щодо повернення активів, оскільки зумовлює появу бар'єрів, пов'язаних з перетином кордонів різних юрисдикцій, які варіюються, серед іншого, від потенційно суперечливих законодавчих і процедурних відмінностей до мовних невідповідностей. Це є ключовою причиною, з огляду на яку юрисдикції мають починати активно спілкуватися між собою на ранній стадії, починаючи з дослідчого етапу процесу повернення активів (як зазначено вище). Без активної співпраці в зазначеній сфері правоохоронцям буде вкрай складно розкрити схему відмивання грошей. Водночас слід ураховувати, що навіть коли держави дійсно ефективно співпрацюють, координація дій між державами через кордони може потребувати занадто багато часу, що може давати злочинцям додаткові можливості перебувати на крок попереду від правоохоронців. Нерідко перешкоджати зусиллям щодо повернення активів може той факт, коли, наприклад, людина, яка вчинила корупційні дії, померла або втекла від правосуддя. У відповідь на це багато юрисдикцій тепер мають так звану процедуру винесення рішення про конфіскацію без обвинувального вироку: ці процедури ініціюють безпосередньо проти доходів, одержаних злочинним способом, а не проти особи, яка перебуває під слідством. Безпосереднім наслідком ініціювання таких конфіскацій є те, що рівень вимог стосовно доказової бази в справі є нижчим порівняно з кримінальними провадженнями, а також немає потреби засуджувати злочинця [51]. З огляду на ці перешкоди, суть процесу повернення активів полягає в активному спілкуванні та координації як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Жодних офіційних дій, які прямо чи опосередковано впливають на збір розвідувальної інформації, розслідування, кримінальне провадження або судові рішення в справі про повернення активів не має бути прийнято поодиноці будь-якою з установ, що беруть участь у цій справі, без попередньої консультації та обговорення ризиків і чинників пом'якшення наслідків зі своїми національними та міжнародними партнерами. Це особливо слушним є в тих випадках, коли

країни мають видати або прийняти запит про взаємну правову допомогу. Повернення конфіскованих активів має практичне значення. Зокрема, широко визнано, що відновлення викрадених активів може забезпечити істотні ресурси для фінансування державних послуг та інвестицій в інфраструктуру й інші програми, спрямовані на підвищення соціально-економічного розвитку. Крім того, відновлення вкрадених активів постає як стримувальний фактор для корупції, оскільки це суттєво підриває ключовий стимул для корупції – управління вкраденими активами. Саме з цих причин вкрай важливо, щоб усі зацікавлені сторони – держави, міжнародні організації, приватний сектор, зокрема фінансові установи, – усвідомлювали свої функції, обов'язки та відповідальність щодо повернення викрадених активів, прагнули до співпраці в означеній сфері⁴⁶. Фінансове розслідування передбачає забезпечення збору, опрацювання й аналізу всієї наявної інформації з метою здійснення кримінального переслідування та вилучення злочинних доходів і засобів. Його головним завданням є ідентифікація та документальна фіксація переміщення коштів під час учинення злочинних діянь. Зв'язок між джерелом походження цих коштів та бенефіціарами, які отримували, зберігали чи переказували гроші, є ключовим доказом причетності до злочину. Тобто фінансове розслідування можна визначити як процес, що здійснюється паралельно з основним кримінальним розслідуванням (незалежно від виду злочину – кіберзлочини, шахрайство чи відмивання грошей) і надає можливість спеціалістам сконцентруватися на роботі зі злочинними доходами й засобами. Фінансові розслідування, які вимагають застосування спеціальних знань і досвіду, часто потребують залучення експертів з інших установ. У межах національної юрисдикції це питання можна вирішити декількома способами: – створення об'єднаної слідчої групи за рішенням прокурора, уповноваженого координувати й розподіляти завдання; – залучення експертів з відслідковування та аналізу фінансових транзакцій (цю діяльність координує відповідний правоохоронний орган); – виокремлення двох паралельних ліній розслідування – пошуку злочинних активів та кримінальної складової із забезпеченням

належної міжвідомчої співпраці [44]. Незалежно від того, який варіант буде обрано, варто завжди враховувати специфіку фінансових розслідувань. Зокрема, ідеться про застосування вищих стандартів доказування порівняно з кримінальним правопорушенням (відмивання коштів). Доказування злочинного походження майна та доходів не потребує застосування принципу «за межами розумного доказування», на відміну від традиційних кримінальних розслідувань. Відслідковування активів, що, власне, є пошуком слідів, залишених у системі, постає важливим етапом будь-якого фінансового розслідування в межах визначення злочинного походження цих коштів або засобів учинення злочину. Під час розслідування злочинів цей процес є підготовчим і дає змогу зафіксувати безпосередньо об'єкт потенційного арешту чи вилучення. Відслідковування активів як аналітичний механізм працює за принципом індикації. Маркерами є так звані червоні прапорці, виявлення яких дає змогу встановити злочинне походження ідентифікованого майна чи доходів. Служба фінансової розвідки є одним із ключових партнерів, який доцільно залучати на етапі ідентифікації та відслідковування злочинних доходів і засобів, оскільки вона має право першочергового доступу до відповідної інформації та здійснює безперервний аналіз даних з метою профілактики використання злочинних схем для відмивання коштів і фінансування тероризму (наприклад, так звані звіти про сумнівні транзакції). У централізованих системах контроль за випуском і розподілом обмінних одиниць або ігрових ресурсів здійснюють через внутрішні канали (системні елементи, що функціонують за межами державних фінансових структур). Таким чином, доступність і цінність звітів про сумнівні транзакції, наданих адміністраторами таких систем, буде залежати від політики державного регулювання обігу цифрової валюти, зокрема від того, чи закріплені законодавчо зобов'язання адміністраторів щодо подання зазначеної звітності до служби фінансової розвідки. Проте ефективність міжвідомчої співпраці залежить не лише від оперативності обміну даними, а й від рівня поінформованості правоохоронних структур про специфіку (структурну

організацію, роль і повноваження) функціонування служби фінансової розвідки. Інформація та оперативні дані можуть бути отримані за допомогою видачі моніторингового ордеру чи ордеру на надання інформації. Моніторинговий ордер – це виданий компетентним органом наказ із вимогою щодо розкриття фінансовою установою уповноваженій особі інформації про операції, здійснені за конкретним рахунком, відкритим цією установою, або за рахунком, який належить вказаній в ордері особі. Такий наказ може визначати зобов'язання фінансової установи щодо інформування компетентних органів про транзакцію (під час спроби або одразу ж після її здійснення). Також моніторинговий ордер може зобов'язати фінансову установу утриматися від проведення чи завершення операції впродовж визначеного періоду. Згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством держав-учасниць ГУАМ, моніторингові ордери видають правоохоронні органи та служби фінансової розвідки (за винятком Азербайджану), уповноважені здійснювати моніторинг будь-якого сумнівного рахунку. Правові підстави таких повноважень закріплені спеціальним законодавством з боротьби з відмиванням грошей або законом про оперативно-розшукову діяльність. Підставою для видачі такого ордеру може бути запит іноземного компетентного органу, зокрема служби фінансової розвідки, результати внутрішнього аналізу, звіти про сумнівні транзакції (отримані від суб'єкта моніторингу), запит прокуратури. Ордер на надання інформації – це санкціонований судом наказ, що зобов'язує конкретну особу надати для перевірки уповноваженим представником документи, що мають пряму вказівку чи інформацію, яку можна використати для встановлення місцеперебування майна (об'єкта арешту чи конфіскації), або яка допоможе визначити вартість майна чи матеріальну вигоду, отриману обвинуваченим після вчинення ним злочинного діяння. Основним завданням таких ордерів є примусове надання зазначеною в них фізичною чи юридичною особою інформації/документів (копій) упродовж визначеного часу. Розкриття фінансових даних – це ще одна можливість для використання ордерів на надання інформації в межах виявлення злочинних доходів і засобів.

Обов'язковою вимогою для банківських та небанківських установ у питанні протидії відмиванню грошей є зберігання інформації про рахунки й діяльність власних клієнтів, яка може бути надана за запитом компетентних органів і використана під час пошуку відповідних активів. Одразу після виявлення злочинні доходи та засоби визначають як об'єкт арешту – взяття визначеного майна під контроль і здійснення повноважень володіння, розпорядження чи управління. Попри наявний досвід здійснення арешту й конфіскації електронних грошей чи рахунків (нематеріальні активи). Однією з основних проблем для правоохоронних органів є управління вилученими активами, переданими під контроль держави [23]. Оскільки право власності на майно, яке підлягає конфіскації, належить початковому власнику, то будь-які операції з такими активами мають бути проведені з дотриманням законності. Фінансові розслідування часто виходять за межі національних кордонів, тому важливо забезпечити своєчасне використання компетентними органами можливостей формального та неофіційного міжнародного співробітництва під час слідчих дій. Встановлення контактів на початковому етапі дасть слідчим змогу засвоїти особливості іноземної правової системи, проблематику процесу отримання додаткової інформації та формування загальної стратегії розслідування. Міжнародне співробітництво постає важливим елементом фінансових розслідувань. Тому застосування наявних механізмів встановлення такого співробітництва має бути максимально ефективним та оперативним з огляду на волатильність, притаманну електронним доказам і слідам злочинної діяльності у віртуальному просторі. Зокрема, ідеться про: – співробітництво через міжнародні мережі, створені для виявлення злочинних доходів, серед яких: Камденська міжвідомча мережа з повернення активів (CARIN), Ініціатива з повернення викрадених активів (StAR), яка є результатом партнерства між Світовим банком та Управлінням ООН з наркотиків та злочинності, а також спеціалізовані мережі з повернення активів (Глобальна мережа координаторів повернення активів – спільний StAR та Інтерпол); – використання механізмів співробітництва між органами поліції (контактні центри 24/7, G8 – мережа

підрозділів з розслідування інформаційних злочинів та національні бюро Інтерпол) з метою отримання оперативних даних, виконання запитів щодо забезпечення збереження інформації тощо для мінімізації бюрократичного перевантаження в межах стандартної процедури надання взаємної правової допомоги; – встановлення через Держфінмоніторинг контактів з аналогічними іноземними відомствами з поданням запитів через захищений канал Egmont Secure Web; – використання формальних процедур обміну інформацією з Центральним органом (прокуратурою) – механізм обміну запитами в межах взаємної правової допомоги.

Висновки до розділу 3

На основі проведеного у третьому розділі дослідження стратегічних напрямків міжнародної співпраці щодо розшуку та повернення активів та покращення організації фінансових розслідувань приходимо до таких висновків:

По-перше, завдяки співпраці на національному та міжнародному рівнях експерти-практики мають можливість отримувати відомості з низки додаткових джерел, що може мати велику цінність для розслідувань. в наведеному далі списку зазначена низка ресурсів і баз даних, які можуть стати доступними. Створення систем обміну інформацією та правил, що поєднують всі слідчі служби, та надання відомостей про попередні та поточні розслідування для уникнення дублювання.

По-друге, покарання у виді конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всіх або частини доходів, які є власністю засудженого. Якщо конфісковують

частину доходів, суд має конкретизувати, про яку саме частину йдеться, або перелічити це майно (рухоме та/чи нерухоме, майнові та/чи немайнові права). Конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом, встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених КК України.

По-третє, фінансове розслідування має бути невід'ємною складовою загальної стратегії боротьби зі злочинністю, що ґрунтується на комплексних законодавчих засадах, у яких буде відображено роль фінансового розслідування як невід'ємної частини роботи правоохоронного блоку. Чіткі цілі та завдання, цілеспрямовані заходи, наявність достатніх ресурсів, організація підготовки слідчих та оперативних працівників з можливістю використання наданих законом повноважень з урахуванням комплексного та креативного підходу, послідовності та цілеспрямованості дій – усе це елементи ефективної стратегії здійснення фінансового розслідування.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розробленні теоретичних засад методики розслідування злочинів, вчинених в економічній сфері України та у світовому масштабі. При цьому одержані такі найважливіші результати.

1. Проблема криміналізації економіки була предметом досліджень галузевих наук економічного та юридичного напрямів. Аналіз змісту наукових досліджень учених, здійснених на рівні наукових досліджень, дозволив констатувати, що в них аналізувались переважно питання протидії економічній злочинності, детінізації економічних відносин, використання кримінологічних методів забезпечення економічної безпеки або досліджувався кримінологічний аспект протидії окремим проявам злочинної діяльності у сфері економіки. Але питання організаційного забезпечення протидії злочинам у сфері економіки, поєднанні у фінансових розслідувань у цілісний інституційний механізм, практичного вирішення не отримали

2. Дослідження даної теми дає змогу дати таке визначення поняття економічного злочину: «економічний злочин – це протиправна дія, яка вчиняється у сфері економіки із зловживанням влади, що посягає на порядок здійснення економічного управління та має на меті одержання економічної вигоди».

3. В процесі дослідження вчинення економічних злочинів ми намагалися визначитись із складом економічного злочину. Суб'єктом злочину завжди виступає фізична особа, а суб'єктивною стороною завжди є умисел. В залежності від виду злочину це може бути посадова особа органів державної влади, або особа із приватної сфери господарювання. Об'єктом злочину виступає економіка держави. Об'єктивною стороною виступають діяння особи, способи вчинення злочину, в тому числі і застосована техніка.

4. Встановлено, що фінансові розслідування – це засоби виявлення та попередження різноманітних зловживань, пов'язаних з ухиленням від сплати

податків, шахрайством, корупційними проявами тощо. Метою застосування фінансових розслідувань є протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, а також незаконному виведенню грошових коштів за межі країни, що негативно позначається на економіці та порушує економічну безпеку держави.

5. У середньому порівняно з іншими видами злочинної діяльності питома вага економічних злочинів у загальній структурі злочинності не перевищує 7 %. Ці дані відображають лише активність або результативність діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та документування окремих злочинів, але не свідчить про низький рівень корисливо-господарської злочинності. Інституційна природа економічних злочинів та високий, як правило, соціальний статус «білокомірцевих» злочинців дають змогу шляхом «відмивання» перетворювати тіньові або кримінальні доходи на легальні, що сприяє латентності цього виду злочинності.

6. Динамічні ряди вчинення економічних злочинів в Україні в цілому відображають кореляцію загострення детермінант економічної злочинності та збільшення кількості злочинів за період 2015-2017 років, пов'язаних зі зміною кримінально-процесуального законодавства та відповідно обліку злочинів.

7. У розвинутих країнах (США, Канада, Велика Британія) фінансові розслідування становлять окрему сферу знань і практики з використання економічних знань стосовно протидії злочинності, що має фінансову складову: – економічної злочинності (передусім ідеться про податкові злочини та корпоративні шахрайства, зокрема привласнення активів, кримінальні банкрутства та кредитні злочини);

8. Джерелом інформації про факти отримання доходів злочинного походження та їх легалізацію (відмивання) є матеріали кримінального провадження щодо отримання таких доходів. Злочини, передбачені ст. 209 Кримінального кодексу (КК) України, належать до компетенції слідчих Національної поліції, Служби безпеки України та інших правоохоронних підрозділів, у яких законодавчо передбачена наявність слідчих підрозділів.

9. У межах співпраці з оперативними підрозділами щодо збору відсутнього матеріалу про підтвердження вини певних осіб у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, слідчий надає їхнім працівникам окремі доручення. Зібраний під час перевірки заяв, повідомлень матеріал дає змогу визначити загальний напрям розслідування, сформулювати слідчі версії, передусім за характером слідчих ситуацій.

10. Завдяки співпраці на національному та міжнародному рівнях експерти-практики мають можливість отримувати відомості з низки додаткових джерел, що може мати велику цінність для розслідувань. В наведеному далі списку зазначена низка ресурсів і баз даних, які можуть стати доступними. Створення систем обміну інформацією та правил, що поєднують всі слідчі служби, та надання відомостей про попередні та поточні розслідування для уникнення дублювання.

11. Покарання у виді конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всіх або частини доходів, які є власністю засудженого. Якщо конфісковують частину доходів, суд має конкретизувати, про яку саме частину йдеться, або перелічити це майно (рухоме та/чи нерухоме, майнові та/чи немайнові права). Конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом, встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених КК України.

12. Фінансове розслідування має бути невід'ємною складовою загальної стратегії боротьби зі злочинністю, що ґрунтується на комплексних законодавчих засадах, у яких буде відображено роль фінансового розслідування як невід'ємної частини роботи правоохоронного блоку. Чіткі цілі та завдання, цілеспрямовані заходи, наявність достатніх ресурсів, організація підготовки слідчих та оперативних працівників з можливістю використання наданих законом повноважень з урахуванням комплексного та креативного підходу,

послідовності та цілеспрямованості дій – усе це елементи ефективної стратегії здійснення фінансового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрійченко Ж. О. Сучасний стан та перспективи імплементації в Україні міжнародних стандартів із протидії відмивання доходів та фінансуванню тероризму // Розвиток ринків фінансових послуг в умовах європейської інтеграції : монографія / наук. ред. та кер. кол. авт. д-р екон. наук, проф. Н. М. Внукова. – Харків : Ексклюзив, 2014. – С. 170 – 179.
2. Андрійченко Ж. О. Міжнародні рекомендації з національної оцінки ризиків у сфері ПВД/ФТ / Ж. О. Андрійченко // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : збірник матеріалів Третьої Всеукраїнської науковопрактичної конференції. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2013. – С. 13 – 18.
3. Буткевич С. А. Фінансовий моніторинг в Україні: правова природа та перспективи розвитку / С. А. Буткевич // Юридична Україна. – 2012. – №4. – 2012. – С. 43 – 49.
4. Буткевич С. А. Фінансовий моніторинг: зарубіжний досвід та українська модель: монографія / С. А. Буткевич. – Сімферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2012. – 313 с.
5. Буткевич С. А. Міжнародно–правове регулювання боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом / С. А. Буткевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/226-admin-pravo/14532-2011-01-18-03-45-59.html>.
6. Внукова Н. М. Фінансовий моніторинг : навч. посіб. / Н. М. Внукова, Ж. О. Андрійченко. – Харків: Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2013. – 204 с. 5. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках : навч. посіб. / С. Б. Єгоричева. – Київ : Центр учбової літератури, 2014. – 292 с.
7. Внукова Н. М. Концептуальні основи розвитку системи фінансового моніторингу за міжнародними стандартами / Н. М.Внукова // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : збірник матеріалів III Всеукраїнської науковопрактичної конференції. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2013. – С. 79 – 84.
8. Головка А. Т. Фінансовий моніторинг для небанківських фінансових установ / А. Т. Головка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http :](http://)

//forinsurer.com/public/04/06/03/1251.

9. Давиденко Д. О. Обов'язковий фінансовий моніторинг операцій на ринку житлової нерухомості / Д. О. Давиденко // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Харків : Ексклюзив, 2016. – С. 58 – 69.
10. Деякі питання Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. N 299 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – С. 156.
11. Деякі питання організації фінансового моніторингу : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. N 552 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 64. – С. 280.
12. Єфименко Т. І. Розвиток національної системи фінансового моніторингу : монографія / С. С. Гасанов, О. Є. Користін, О. О. Глущенко та ін. / Держ. навч.-наук. установа "Акад. фін. упр.". – Київ : ДННУ "Акад. фін. упр.", 2013. – 378 с.
13. Жубрин Р. В. Противодействие легализации преступных доходов (зарубежный и российский опыт) : монографія / Р. В. Жубрин. – Москва : АПКиППРО, 2010. – 316 с.
14. Збірник нормативно-правових актів у сфері ПВД/ФТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.sdfm.gov.ua/content /file/Site_docs /2017/20170202/Zbirka.pdf](http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2017/20170202/Zbirka.pdf).
15. Звіт FATF "Відмивання доходів через фізичне переміщення готівки" за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatfgafi.org/publications/methodsandtrends /documents/ml-through-physical-transportation-of-cash.html>.
16. Звіт з проведення національної оцінки ризиків у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=558&art_id=23773&lang=uk.
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – С. 1122.

18. Користін О. Є. Фінансовий моніторинг у сфері страхової діяльності як інститут економічної безпеки України : монографія / О. Є. Користін, Ю. Р. Гавдьо, Д. В. Кіріка. – Київ : Друкарня Діапринт, 2012. – 303 с.
19. Кримінальний кодекс України (текст надруковано за Офіційним вісником України. – 2001. – № 21. – Ст. 920). – Харків : Фоліо, 2006. – 382 с.
20. Критерії оцінювання рівня ризику суб'єктів первинного фінансового моніторингу, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство інфраструктури України, бути використаними з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : Наказ Міністерства інфраструктури України від 2 листопада 2015 р. № 437 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 94. – С. 352.
21. Критерії ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : Наказ Міністерства фінансів України від 8 липня 2016 р. № 584 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 63. – С. 34.
22. Критерії, за якими Міністерством фінансів України оцінюється рівень ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу бути використаним з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : Наказ Міністерства фінансів України від 26 січня 2016 р. № 17 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 30. – С. 269.
23. Критерії, за якими оцінюється рівень ризику для суб'єктів первинного фінансового моніторингу державне регулювання і нагляд за діяльністю яких здійснює Нацкомфінпослуг : Розпорядження Нацкомфінпослуг від 13 жовтня 2015 № 2481 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 90. – С. 264.
24. Критерії, за якими оцінюється рівень ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу бути використаним з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : Наказ Міністерства фінансів України від 26 січня 2016 р. № 18 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 30. – С. 272.
25. Критерії, за якими оцінюється рівень ризику суб'єкта первинного

- фінансового моніторингу бути використаним з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : Наказ Міністерства юстиції України від 6 жовтня 2015 № 1899/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 84. – С. 516.
26. Ніпіаліді О. Перспективи створення служби фінансових розслідувань: українські реалії та зарубіжний досвід / О. Ніпіаліді // Актуальні проблеми правознавства – Випуск 3(11). – 2017.
27. Науково-практичний коментар до Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" / А. Г. Чубенко, М. В. Лошицький, С. С. Бичкова та ін. – Київ : Ваіте, 2015. – 816 с.
28. Некрасов В. А. Виявлення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (оперативно-розшуковий аспект) : навч.-практ. посіб. / В. А. Некрасов, Л. В. Борець, С. Ю. Мироненко. – Київ: Видавничий дім "Скіф", КНТ, 2008. – 88 с.
29. Основи фінансового моніторингу фінансових послуг : навч. посіб. / під ред. Н. М. Внукової. – Київ : КНТ, 2009. – 135 с.
30. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1702 (зі змінами та доповненнями) // (Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 39. – ст. 2057.
31. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 року № 537 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 62. – С. 109.
32. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : Постанова Національного банку України від 26 червня 2015 № 417 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 62. – С. 146.
33. Положення про здійснення фінансового моніторингу професійними учасниками ринку цінних паперів : Рішення Національної комісії з цінних

- паперів та фондового ринку від 17 березня 2016 р. N 309 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 34. – С. 135.
34. Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 18 червня 2015 р. N 999/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 52. – С. 518.
35. Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких здійснює Державна служба фінансового моніторингу України : Наказ Міністерства фінансів України від 23 липня 2015 р. № 662 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 68. – С.170.
36. Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами: Розпорядження Державної Комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 05.08.2003 р. № 25 (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 74. – С. 104.
37. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. № 1070/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 94. – С. 41.
38. Порядок доведення до відома суб'єктів первинного фінансового моніторингу переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції : Наказ Міністерства фінансів України від 5 травня 2016 р. № 475 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 44. – С. 59.
39. Порядок електронної взаємодії суб'єктів первинного фінансового моніторингу та Державної служби фінансового моніторингу : Наказ Міністерства фінансів України від 24 грудня 2015 р. № 1085 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 6. – С. 82.
40. Порядок надання державними органами та органами місцевого самоврядування, державними реєстраторами інформації про фінансові операції на запит до Державної служби фінансового моніторингу : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 708 //

- Офіційний вісник України. – 2015. – № 76. – С. 270.
41. Порядок надання державними органами, державними реєстраторами на запит суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про клієнта : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2015 р. N 693 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 74. – С. 72.
  42. Порядок подання інформації для взяття на облік суб'єктів первинного фінансового моніторингу, виявлення та реєстрації, а також подання суб'єктами первинного фінансового моніторингу Державній службі фінансового моніторингу інформації про фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, іншої інформації, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи розповсюдження зброї масового знищення: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. № 552 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 64. – С. 280.
  43. Порядок подання суб'єктами господарювання, підприємствами, установами та організаціями, що не є суб'єктами первинного фінансового моніторингу, інформації на запит Державної служби фінансового моніторингу : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 411 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 50. – С. 56.
  44. Порядок формування облікового ідентифікатора та надання довідки про обліковий ідентифікатор та форми такої довідки: Наказ Міністерства фінансів України від 8 червня 2015 р. № 542 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 52. – С. 331.
  45. Правові та методичні засади протидії легалізації "брудних" коштів на фінансовому ринку України // Фінансовий ринок України. – 2006. – № 8 (34). – С. 13 – 16.
  46. Принципи опрацювання одержаної від суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, та критеріїв аналізу таких операцій : Наказ Міністерства фінансів України від 10 березня 2015 р. № 306 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 27. – С. 50.
  47. Приходько О. Боротьба з відмиванням грошей: європейський досвід для України / О. Приходько // Дзеркало тижня. – № 49 (678) 22 – 28 грудня 2007

- р. 45. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1. – Том 1. – С. 1.
48. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 30 квітня 2003 р. № 638-IV (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – 180 ст.
49. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листоп. 2015 р. № 772-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19>; Про виконавче провадження : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
50. Про визначення критеріїв, за якими оцінюється ризик суб'єкта первинного фінансового моніторингу – професійного учасника фондового ринку (ринку цінних паперів) бути використаним для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : Рішення НКЦПФР від 31 травня 2016 р. № 617 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 50. – С. 173.
51. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – С. 292.
52. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – С. 3186.
53. Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення : Наказ Міністерства фінансів України від 29 січня 2016 р. N 24 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 22. – С. 179.
54. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 1999. – № 24. – С. 2.
55. Про порядок визначення держав (територій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що провадять діяльність у сфері боротьби з легалізацією

- (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2015 р. № 510 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 59. – С. 47.
56. Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) : Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 1124 IV // Офіційний вісник України. – 2001. – № 35. – С. 157.
57. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 груд. 2015 р. № 1407-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-p>.
58. Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серп. 2017 р. № 601-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/601-2017-p>
59. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 32. – С. 82.
60. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13. – С. 61. 56. Романченко О. Міжнародний тероризм як об'єкт фінансового моніторингу / О. Романченко // Фінансовий ринок України. – 2006. – №10(36). – С. 26 – 31.
61. Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р // Офіційний вісник України. – 2016. – № 3. – С.

- 301.
62. Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням доходів та фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення – Рекомендації FATF 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=180&art_id=9871&lang=uk.
  63. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua/>.
  64. Про боротьбу з фінансуванням тероризму: Конвенція ООН від 9 грудня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
  65. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин : Конвенція ООН від 20 грудня 1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
  66. Про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності та фінансування тероризму : Конвенція Ради Європи від 16 травня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
  67. Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом : Конвенція Ради Європи ETS №141 від 8 листопада 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
  69. Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму : Директива Європейського Парламенту та Ради 2005/60/ЄС від 26 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
  68. Про національну безпеку України [Електронний ресурс]: Закон України від 8 липня 2018 року № №8068 // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
  69. Проти корупції : Конвенція ООН від 31 жовтня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>.
  70. Проти транснаціональної організованої злочинності : Конвенція ООН від 15 листопада 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
  71. Статистика МВС України : Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>.

72. Типології Держфінмоніторингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&lang=uk.
73. Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2016, 2015, 2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&art_id=24631&lang=uk
74. Типологічні звіти ЕАГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurasiangroup.org/typology_reports.php.
75. Харко Д. М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України / Д. М. Харко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v55/119.pdf>
76. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing [Electronic resource]. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849>.
77. Suspicious Activity Report Review [Electronic resource]. – Access mode : www.fbi.gov/.
78. The financial services sector in Europe. Regulatory investigation and enforcement issues in Germany. Freshfields Bruckhaus Deringer [Electronic resource]. – Access mode : www.freshfields.com/.